

O Vocabulario de Leiras Pulpeiro e a súa transmisión ao *Diccionario da Real Academia Galega* (1913-1928) e á lexicografía posterior

María Dolores Sánchez Palomino

Universidade da Coruña

dolores@udc.es

Recibido o 07/11/2010. Aceptado o 28/03/2011

Leiras Pulpeiro's *Vocabulario* and its contribution to the Dictionary of the Royal Galician Academy (1913-1928) and to later lexicography

Resumo

Este traballo ten dous obxectivos principais: por un lado, analizar o Vocabulario que o escritor Manuel Leiras Pulpeiro enviou á Real Academia Galega co fin de contribuír á confección do dicionario que esa institución comezou a publicar en 1913 e deixou inconcluso en 1928; por outro, coñecer o alcance das súas achegas a esta obra tan relevante na lexicografía galega e o modo en que se trataron eses datos. Como é sabido, o dicionario académico estaba chamado a ser o gran repertorio léxico da lingua galega, polo que a Academia utilizou abundantes e diversos materiais como fontes; entre eles, o citado Vocabulario, que ten unha importancia non suficientemente ponderada ata o momento. A análise de diferentes documentos e o cotexo de ambos os dous repertorios permitirá dilucidar en que medida e de que xeito se plasmou esa contribución que, como se verá, resultou moi fructífera para o texto académico. Para rematar, abórdase brevemente a transmisión deste Vocabulario á lexicografía galega posterior.

Palabras chave

Galego, historiografía lingüística, lexicografía, composición de dicionarios, transmisión do léxico

Sumario

1. Introducción. 2. A chegada do VLP á Academia. 3. Edicións do VLP. 4. Características do VLP. 4.1. Data de composición. 4.2. Os lemas. 4.3. Trazos lingüísticos. 4.4. Tipo de léxico. 4.5. O artigo lexicográfico. 5. O VLP na lexicografía galega. 5.1. O VLP como primeiro rexistro lexicográfico. 5.2. Relacións entre o VLP e outros repertorios anteriores ou contemporáneos. 6. Transmisión do VLP ao DRAG13-28. 6.1. Mención explícita do autor. 6.2. Mención da zona do autor. 6.3. Ausencia de mención. 6.4. Voces ou acepcións do VLP non recollidas polo DRAG13-28. 6.5. Emprego dos datos do VLP no DRAG13-28. 7. Presenza do VLP na lexicografía galega posterior. 8. Cabo.

Abstract

This study has two main purposes. First, it analyses the vocabulary that the writer Manuel Leiras Pulpeiro sent to the Royal Galician Academy as his contribution to the latter's dictionary, publication of which was begun in 1913 to be abandoned unfinished in 1928. Secondly, the article evaluates his contribution to this momentous item in the history of Galician lexicography and examines the way in which such data were treated. Since the Academy's dictionary was to be the greatest lexical repertory of the Galician language, the Academy made use of many different sources, including Leiras Pulpeiro's *Vocabulario*, which until now has received less attention than it deserves. The analysis of a variety of documents and a comparison of the two lexicons will show just how indebted the dictionary of the Academy was to Leiras Pulpeiro's contribution. The paper ends with a brief consideration of how the *Vocabulario* has contributed to later Galician lexicography.

Keywords

Galician, linguistic historiography, lexicography, dictionary making, lexical transmission

Contents

1. Introduction. 2. The submission of the VLP to the Academy. 3. Editions of the VLP. 4. Characteristics of the VLP. 4.1. Date of composition. 4.2. The lemmata. 4.3. Linguistic traits. 4.4. Kind of lexicon. 4.5. The lexicographic article. 5. The VLP in Galician lexicography. 5.1. The VLP as the first lexicographic register. 5.2. Connections between the VLP and previous or contemporary repertories. 6. Transmission of the VLP to the DRAG13-28. 6.1. The author mentioned explicitly. 6.2. The author's area mentioned. 6.3. Not mentioned. 6.4. Voices and meanings of the VLP not included in DRAG13-28. 6.5. Treatment of data from the VLP in DRAG13-28. 7. Impact of the VLP on later Galician lexicography. 8. Conclusion.

Este artigo enmárcase no proxecto *Fuentes de la lexicografía gallega del siglo XIX y principios del XX*, financiado polo Ministerio de Educación y Ciencia e os fondos FEDER (HUM2005-07473-FILO), do que María Dolores Sánchez Palomino foi Investigadora Principal.

1. INTRODUCCIÓN

Cando en 1986 Pérez Pascual e Tato García editaron o Vocabulario de Leiras Pulpeiro (en adiante VLP), facíanse eco das palabras do profesor Pensado sobre a urxencia con que debían revisarse os materiais que foron conformando a lexicografía galega desde os seus inicios. Lamentaban asemade o estado case ermo da lexicografía galega por aquela época. Vintecinco anos despois cómpre dicir que o panorama cambiou moitísimo. Polo que se refire á elaboración de repertorios lexicográficos, contamos xa con numerosos dicionarios monolingües de todo tipo (materiais, escolares, de dúbidas, fraseolóxicos...), enciclopedias universais¹ etc. A lingua galega incorporouse de cheo á lexicografía bilingüe e multilingüe, de xeito que hoxe podemos consultar as equivalencias existentes non só entre galego e castelán, senón tamén entre o galego e as outras linguas peninsulares, ou entre galego e inglés, italiano, francés ou xaponés, por exemplo. Especial mención merece o labor desenvolvido pola Real Academia Galega, tanto na liña bilingüe coma na monolingüe² e noutras ramas da lexicografía. Tamén se avanzou considerablemente no terreo da terminoloxía³. Ademais, en todos estes ámbitos a lexicografía galega está plenamente incorporada ás novas tecnoloxías.

É evidente que queda moito camiño por recorrer, pero no eido da lexicografía o ritmo é inevitablemente máis lento do que se desexaría porque o volume de material con que se traballa é inmenso. Aínda que xa dispoñemos da versión “definitiva” do *Vocabulario ortográfico da lingua galega* (VOLGa 2004), faltan o dicionario xeral normativo, o dicionario etimolóxico e histórico etc., pero a meirande parte destes proxectos, como outros moitos de grande envergadura, están en marcha⁴.

No relativo á historia e á crítica lexicográficas, o avance foi igualmente significativo. Tamén aquí cómpre destacar o papel da RAG na publicación de numerosos repertorios felizmente recuperados e postos á disposición do gran público⁵. O volume de estudos sobre a lexicografía galega é xa importante, aínda que tamén falta, por suposto, moito por facer. Neste ámbito é precisamente onde se enmarca o traballo que presentamos a seguir.

No VI Congreso Internacional de Estudos Galegos (La Habana, 17-21 de abril de 2000), expuxemos xa un relatorio, redactado por un grupo de investigadores do Seminario de Lexicografía da Real Academia Galega, sobre a achega de numerosos materiais léxicos para a elaboración do inacabado *Diccionario gallego-castellano* da institución académica que, como é sabido, se publicou entre 1913 e 1928 (Cambre García *et al.* 2000). A importancia da empresa

¹ Referímonos en concreto aos 16 volumes da *Enciclopedia Galega Universal (EGU)*, publicada en Vigo por Ir Indo Edicións entre 1999 e 2006, que dispón xa dunha versión electrónica (<http://www.egu.es>).

² No 1990 esta institución publicou o primeiro dicionario académico completo, elaborado conxuntamente co Instituto da Lingua Galega, aínda que presente un volume de entradas reducido (*Diccionario da lingua galega* (DLG), dirixido por Constantino García). Posteriormente, no 1997, publicou o *Diccionario da Real Academia Galega* (DRAG97), dirixido por Constantino García e Manuel González González, cunhas vintecinco mil entradas, que supuxo un fito na lexicografía galega pola súa metodoloxía moderna e rigorosa. Actualmente atópase en fase de elaboración o *Diccionario xeral da lingua galega*.

³ É obrigado mencionar a creación en 1997 do organismo Termigal, froito dun convenio entre a Real Academia Galega, o Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades (CRPIH) e a Xunta de Galicia, que deu xa abundantes froitos.

⁴ Nesta liña de grandes proxectos cómpre citar o labor de diferentes grupos de investigación das tres universidades galegas, así como o levado a cabo no CRPIH (caso da fraseoloxía) e no ILG. Neste último centro desenvóléronse proxectos como o *Diccionario de dicionarios*, o *Tesouro Informatizado da Lingua galega* (TILGa), o *Tesouro Medieval Informatizado da Lingua Galega* (TMILGa) ou o *Diccionario de Dicionarios do Galego Medieval* (DDGM), ademais do mencionado VOLGa, este conxuntamente coa RAG. Unha vez rematado este artigo, apareceu tamén o *Diccionario de pronuncia da lingua galega* (Regueira 2010).

⁵ Nas dúas últimas décadas, a RAG publicou na súa revista, *Cadernos de lingua*, con cadanseu estudo, repertorios como o de Pondal (Gómez Clemente / Arias Freixedo 1990), o de Reguera (Pensado 1995), o de Payzal (Ferreiro Fernández 1994), o Suplemento ao Dicionario de Valladares (García Ares 2000), o Vocabulario de Pintos (Neira / Riveiro 2000), o *Vocabulario de Soneira*, de Francisco Romero Lema (Rei Lema 2000), e o Vocabulario do Bacharel Olea (Pensado 2003), que fora editado con anterioridade por Filgueira Valverde (1947). Outra publicación do mesmo teor é a monografía que recolle o dicionario de Porto Rey (Bugarán López / González Rei 2000).

acometida pola Academia merecía e merece unha consideración especial. En primeiro lugar, por tratarse da obra dunha institución que desempeña un papel fundamental na codificación lingüística; en segundo lugar, polo ambicioso do proxecto, que pretendía abranguer o maior volume posible de léxico, común e dialectal, antigo e moderno, oral e literario, proxecto que, de chegar ao seu fin, sen dúbida situaría o galego en posición máis parella á doutras linguas románicas “de prestixio”. Se a isto lle engadimos o valor dos resultados acadados e a súa repercusión na lexicografía posterior, queda máis que xustificado o interese que este dicionario esperta entre os investigadores. No traballo mencionado analizouse o proceso polo que se foron facendo esas achegas, antes do comezo da elaboración do dicionario e durante a mesma, e deuse conta de numerosas contribucións relevantes. Quedaba para traballos sucesivos o estudo da pegada efectiva desas fontes no dicionario académico, tarefa que pretendemos realizar parcialmente aquí. En concreto, cinxirémonos á pegada que sobre o dicionario académico tivo o VLP. Para levar a cabo o estudo, é necesario ter previamente un coñecemento adecuado dese Vocabulario, labor ao que dedicaremos os apartados 2, 3, 4 e 5.

2. A CHEGADA DO VLP Á ACADEMIA⁶

Manuel Leiras Pulpeiro (1854-1912), considerado un escritor con gran dominio da lingua e moi apegado á fala e á literatura popular, gozou dun importante recoñecemento xa no seu tempo, non só pola súa actividade intelectual e cívica, senón tamén polas súas calidades humanas e profesionais como médico. A pesar de ter unha escasa obra publicada, non é de estrañar que no momento de constituírse a Academia Galega fose unha das persoas propostas para converterse en membro numerario da mesma. Non obstante, Leiras non puido aceptar esta distinción por razóns de saúde, se damos creto á noticia do BRAG (1925, 20-5-1906: 3)⁷, pero xa desde a primeira mención que se fai ao autor hai referencias explícitas ao seu Vocabulario: “Este señor, por enfermedad, no aceptó el cargo, ofreciendo mandar la colección de papeletas que tiene reunidas, cosa importante, por ser persona enteramente concedora del gallego”. De xeito que Leiras mostra desde o primeiro momento a súa disposición favorable para colaborar na confección do dicionario coa xenerosa doazón do léxico que tiña recollido. Isto indícanos que as relacións entre Leiras e os impulsores da Academia eran boas⁸. Doutra banda, o parágrafo reproducido permite deducir que no 1906 o repertorio era xa unha realidade, aínda que posteriormente puidese sufrir modificacións.

⁶ Sobre este particular, v. Cambre García *et al.* (2000).

⁷ En realidade, os motivos da renuncia non están claros de todo. É certo que na carta dirixida polo propio Leiras ao Presidente da RAG o 16/09/1905, que obra en poder da institución, dise textualmente: “No tengo las condiciones necesarias para ocupar el puesto con que, según la atenta comunicación recibida ayer, se han dignado favorecerme, al constituir la Academia Gallega, y no me es permitido aceptarlo” (*apud* Alonso Montero 1983: 93 e Franco Grande 1970:15), o que levou a pensar na coñecida modestia de Leiras como causa da negativa, pero é curioso que só uns meses máis tarde, a RAG aluda a razóns de saúde. Talvez as “condicións necesarias” fagan referencia tamén á saúde, ou talvez se considerase mellor dar este motivo como “oficial”, ou quizais aínda as razóns fosen varias. En 1912, Lence-Santar (*apud* Alonso Montero 1983: 43) escribe que había tempo que Leiras parecía enfermo, pero ignoramos de canto atrás lle viña a enfermidade e se era esta a diabete que padecía ou algunha das súas consecuencias; o mesmo autor, en 1921 (*apud* Alonso Montero 1983: 45), refírese á “grave enfermedad que padecía, que lo llevó al sepulcro”. Trapero Pardo (1983: 9) menciona aínda outras posibles causas: “E ora fose porque Leiras non se coidase merecedor daquela honra, ora porque non tivese tempo para acudir ás sesións da corporación, ora por outros motivos –que entón non faltaban tampouco os políticos–, o caso foi que declinou o nomeamento”.

⁸ De aí que non semelle fundada a opinión de Reimunde Noreña (1984: 64-65) sobre os motivos que subxacerían á renuncia ao posto académico: “Persoalmente penso que de vivir Leiras hoxe provavelmente aceptaría unha grafía propia do galego e non empastada polo español. Tal é o que se deduz do seu amor pola lingua e do seu galeguismo integral, que o levou –como se cadra tamén hoxe o levaría– a considerar-se ‘indigno’ de figurar na Real Academia Galega”.

O ofrecemento non quedou nunha mera intención, como ocorreu noutros casos, e a doazón levouse efectivamente a cabo. Así o fixo constar a Academia con ocasión da morte do autor no 1912 (*Actas I*, Junta Ordinaria 5-12-1912: 175-176):

el cual, aunque no formaba parte de la Academia, sostenía con ella cordiales relaciones, como lo demuestra el envío de varios trabajos folk-lóricos y el de un importante *Vocabulario [sic]* de la comarca mindoniense, de mucho provecho para la redacción del Diccionario Gallego-Castellano que se está publicando.

O mesmo ano, Carré Aldao (1912: 184), nunha necrolóxica sobre a figura de Leiras, manifesta o agradecemento da corporación polo Vocabulario enviado, así como por unha colección de cantares populares e adaxios dos que anuncia a próxima publicación no BRAG.

Tamén nos proporciona noticias sobre o VLP unha carta dirixida polo autor a Murguía, con data de 8 de decembro de 1911⁹, onde, tras a mención “envío segundo”, dise textualmente:

Ahí van otras cuatro cuartillas.

A los vocablos cuyos equivalentes castellanos tienen más de un significado, les he puesto los propios de los casos, con el fin de que, desde luego, puedan Vdes. añadir esa nota esencial a las generales y acordadas, aunque no las conozcan, como ocurrió con las primeras, y devuélvanme estos cuando quieran, para hacerles lo mismo, cual corresponde.

Está claro, pois, que Leiras fixo diferentes entregas da súa colectánea; seis, ao que parece (Pérez Pascual / Tato García 1986: 238, n. 5, e 240, n. 15). A xulgar polos testemuños citados e pola data da morte de Leiras (9 de novembro de 1912), os envíos deberon de facerse entre 1911 e 1912.

3. EDICIÓNS DO VLP

A principal dificultade que presenta unha edición do VLP é a existencia de diferentes versións do texto. Franco Grande, que levou a cabo a primeira edición (1970: 423-453), declarou que tivera acceso a un manuscrito en poder das fillas de Leiras, idéntico ao que o autor enviara á RAG, e que dito manuscrito podía ser consultado en forma de xerocopia na Fundación Penzol. En realidade, non se trata de textos idénticos, e o que editou Franco Grande é o da RAG. Pérez Pascual / Tato García (1986), que emprenderon a segunda edición en vista dos erros detectados na primeira, cotexaron o texto da Penzol, consistente en 48 follas sen numerar, e o da RAG, escrito en 55 follas numeradas despois do envío, e sinalaron as diferenzas entre eles, indicando que o primeiro procedería do manuscrito dos herdeiros (1986: 240, n. 15). Por último, o *Diccionario de Diccionarios* (en adiante DD), dirixido por Antón Santamarina (2000/2003), ofreceu unha terceira edición en formato electrónico, baseada na relectura do “manuscrito” (xerocopia) da Penzol¹⁰, e puxo de manifesto igualmente algúns erros dos seus predecesores.

⁹ Esta carta atopábase nos arquivos da RAG no momento en que elaboramos como coautores o traballo colectivo de Cambre García *et al.* (2000).

¹⁰ Ás veces inclúense lemas que Pérez Pascual / Tato García (1986) indican como ausentes dese manuscrito (*v. peto*) ou móstrase a lectura daqueles para o texto da RAG (*v. palán*). Ao DD pode accederse en liña (<http://sli.uvigo.es/DdD>) grazas á colaboración entre o ILG e o Seminario de Lingüística Informática e o Grupo de Tecnoloxías e Aplicación da Lingua Galega da Universidade de Vigo (2006-2010).

Curiosamente, Alonso Montero (1983), que editou toda a obra de Leiras, incluídos o seu traballo sobre medicina e as súas traducións, non fixo o mesmo co Vocabulario. Pola súa banda, Trapero Pardo (1982) publicou adiviñas, refráns e frases de Leiras, e un pequeno subconxunto do Vocabulario de 113 palabras e expresións, que comezan coas letras *b* e *c*, sen ningún tipo de anotación ou comentario.

Para o noso estudo, salvo indicación específica, tomaremos como punto de partida a última edición, pola súa fiabilidade e comodidade, aínda que teremos en conta todas as lecturas. Non obstante, para a análise da grafía, seguiremos a edición de Pérez Pascual / Tato García (1986), máis fiel ao orixinal (v. *infra* 4.3).

4. CARACTERÍSTICAS DO VLP

Malia que Pérez Pascual / Tato García (1986: 239) anunciasen unha continuación do seu artigo (de aí a numeración romana do título) cun estudo do Vocabulario de Leiras, este traballo non chegou a facerse. Tampouco Franco Grande (1970) leva a cabo unha análise concreta do Vocabulario que edita, aínda que si realiza un estudo lingüístico global da produción de Leiras. Canto ao DD, vai acompañado de estudos xerais e da reprodución da análise feita polos editores dalgúns repertorios (caso do de Pintos ou do *Suplemento* de Valladares), pero non presenta un exame *ad hoc* dos repertorios, coa excepción parcial do de Rodríguez.

Sen pretensión de exhaustividade, pasamos a comentar a continuación algúns trazos característicos do Vocabulario que nos ocupa, partindo da data de composición.

4.1. Data de composición

Descoñecemos a data exacta de composición do VLP. Probablemente este foi resultado dun traballo de recolleita de varios anos e, se consideramos que no 1906 Leiras xa anticipa á RAG que lle fará doazón do seu Vocabulario (aínda que a doazón non se fixese efectiva ata 1911-1912), haberá que pensar que daquela estaba rematado polo menos nunha versión inicial ou que presentaba certa envergadura, por máis que despois se lle puidesen incorporar engadidos. Máis que confeccionar o Vocabulario coa finalidade de contribuír ao traballo académico, como afirman Pérez Pascual / Tato García (1986: 238-239), Leiras teríao feito de antes, polo menos en gran medida, e decidiu doalo no momento en que se pon a andar a empresa académica. Como el, outros autores fixeron doazón das súas recompilacións léxicas (v. Cambre García *et al.* 2000), actividade que espertaba un grande interese entre os estudosos e amantes da lingua da época como modo de contribuír á súa recuperación.

As diferenzas entre os dous textos que o conteñen semellan pequenas, polo que, en opinión de Santamarina (2000/2003a), poderían ser da mesma época, probablemente un copia do outro. Alonso Montero (1983: 28, n. 8 e 155) apunta como posible data de comezo de preparación o 1900, cando menos no que se refire ás frases feitas, a xulgar pola correspondencia que Leiras mantivo con Valladares, a quen, segundo o estudoso, proporcionou 259 voces para “un Apéndice do seu Dicionario”.

Existe, non obstante, un feito do que poderíamos intentar tirar partido para a datación. Leiras utilizou profusamente o DRAE como fonte das súas definicións. A xuízo de Pérez Pascual / Tato García (1986: 239, n. 8), a edición consultada foi a decimoterceira, de 1899, aínda que non facilitan probas a este respecto. De demostrarse que foi esta, e non outra, a edición utilizada, dado que a seguinte edición do DRAE é de 1914, posterior ao falecemento de Leiras, a data do inicio da redacción das definicións (non necesariamente da recolleita) non podería ser anterior a 1899.

Tras a análise pormenorizada das case 400 voces que entran en consideración para o DRAG13-28, ata a palabra *cativo*, e doutras elixidas ao azar entre o resto das entradas, a conclusión é que Leiras debeu de utilizar maiormente, pero non só, a edición de 1899. Esta é a que se reflicte con máis frecuencia nos casos en que o tratamento das entradas varía entre as edicións temporalmente próximas ao autor. Así acontece, por exemplo, con *aqueste*, definido igual que o equivalente castelán *quillotro* nesa edición, na que reaparecera tras estar ausente do dicionario académico desde 1817¹¹:

(1) VLP: *Aqueste*. Quillotro, voz con que se da a entender aquilo que no se acierta o no se quiere expresar de otro modo.

DRAE1817: *Quillotro*, tra. adj. fam. Lo mismo que AQUEL OTRO.

DRAE1899: *Quillotro*. m. Voz rústica con que primitivamente se daba á entender aquilo que no se sabía ó no se acertaba á expresar de otro modo¹².

O lema *bargo* leva as equivalencias 'lastra, lancha', seguidas desta definición de *lancha*, tomada do DRAE: 'piedra naturalmente lisa, llana y de poco grueso', que aparece xusto en 1899, pois nas edicións anteriores era definida como 'piedra ó pizarra que sale de la cantera en hojas planas y de poco grueso, á manera de tablas'.

A definición de *longueirolo*, tanto na versión da RAG ('molusco acéfalo de dos conchas simétricas unidas por uno de los lados mayores, formando a modo de las cachas de la navaja') coma na máis resumida da Penzol ('molusco de dos conchas formando como las cachas de una navaja') remiten igualmente ao DRAE1899 que, cunha definición máis enciclopédica ('molusco acéfalo, de dos conchas simétricas, lisas, de color verdoso, con visos blancos y azulados, diez á doce centímetros de longitud, dos de anchura y unidas por uno de los lados mayores para formar á modo de las cachas de la navaja [...]), supuxo unha variación considerable con respecto á definición da palabra *navaja* da edición de 1884 e anteriores ('marisco que se cría entre dos conchillas muy hermosas').

Á edición de 1899 corresponde tamén a definición de *trapela*, equivalente do castelán *orzuelo*, como deixan ver os cambios producidos nela:

(2) VLP: *Trapela* (de cazar). Orzuelo, trampa oscilante para coger perdices vivas.

DRAE1884: *Orzuelo*. m. Cierta trampa que sirve para coger pájaros.

DRAE1899: *Orzuelo*. m. Trampa oscilante, á modo de ratonera, para coger perdices vivas.

Para a voz *picota*, en galego *palán*, o DRAE non reconece a acepción rexistrada por Leiras, con idéntica definición, ata 1899: 'juego de muchachos, en que cada jugador tira un palo puntiagudo para clavarlo en el suelo y derribar el del contrario'.

A definición de *bufarada*, 'olor vivo percibido de pronto', retoma as palabras do DRAE de 1899, data en que se introduciu a locución adverbial 'de pronto' no *definiens*. E así poderíamos continuar con máis casos.

Existen exemplos, non obstante, en que a edición utilizada puido ser tamén a de 1884. Leiras reflicte nestas ocasións cambios importantes que se deron no dicionario académico español

¹¹ Así se constata no NTLLE da RAE (<http://buscon.rae.es/ntlle/SrvltGUILoginNtlle>), que consultamos para o que se refire aos dicionarios desa entidade.

¹² Sobreira (1792-1797?), único que recolleu *aqueste* con anterioridade, presenta unha definición similar ('aquella cosa que no se quiere, o no se acierta a decir'), baseada nas definicións académicas de *aquele*, pero o cambio do verbo *decir* por *expresar* e o xiro "dar a entender" parecen remitir claramente ao *quillotro* de 1899. Nas mencións dos lexicógrafos galegos, seguimos o DD, polo que non se inclúen de forma separada na bibliografía.

xusto nese ano. Como é lóxico, cabe a posibilidade de que tomase ditos cambios da edición de 1899, en caso de que se incorporasen a ela. Deste xeito, en *enxiretar*, *enxaretar* o escritor dá como equivalente *enjaretar*, que comeza a súa traxectoria académica no 1884 cunha definición que é retomada tal cal en 1899 (v. *infra*).

Con todo, non faltan palabras en que os indicios apuntan ao emprego directo da edición de 1884 (ou mesmo dalgunha anterior). En *xógara*, a definición corresponde á da voz *peladilla* desa edición (semellante á de 1869), que cambiou de xeito importante en 1899:

(3) VLP: *Xógara*. Guija, peladilla, pequenas piedras [texto da RAG: 'piedrecillas'] blancas y redondas que se hallan en los arroyos, orillas de ríos, etc.

DRAE1884/1899: *Guija*. f. La piedra pelada y chica que se encuentra en las orillas y madres de los ríos y arroyos.

DRAE1884: *Peladilla*. f. Piedrecilla blanca y redonda que se halla en los arroyos, orillas de ríos y campos.

DRAE1899: *Peladilla*. f. Canto rodado pequeño.

En resumo, cos datos de que dispoñemos non estamos en disposición de concretar unha data precisa de composición do VLP. Aínda que a edición do DRAE máis frecuentemente utilizada fose a de 1899, Leiras tamén puido consultar a de 1884 (ou algunha anterior), e nalgún caso parece que así foi. Isto non quere dicir que comezase a elaborar forzosamente o repertorio nesa data; naturalmente, puido comezar despois e utilizar diferentes edicións para as súas consultas, pero ese feito permite ampliar a marxe temporal en que se puido confeccionar o Vocabulario. En calquera caso, consideramos que un traballo laborioso coma este, de recollida, consulta e comprobación de datos etc. debeu de estenderse ao longo de varios anos, compartindo tempo de dedicación coas outras actividades de Leiras, a comezar pola profesional de médico. Algún indicio a este respecto cremos atopar en referencias como a seguinte de Manuel Amor Meilán, de 1924 (*apud* Alonso Montero 1983: 47): "También posee ésta [a Academia] un notable *Vocabulario* de la comarca mindoniense que nuestro biografiado había logrado reunir con paciencia benedictina".

No tocante á redacción das definicións, o VLP puido ser froito dun proceso de elaboración realizado aproximadamente entre 1884 e 1912, con algunhas modificacións a través do tempo, aínda que o período en que se levou a cabo o groso do repertorio debeu de ser o comprendido entre 1899 e 1906, datas, respectivamente, da edición do DRAE aparentemente máis consultada e do momento en que o autor ofrece o seu Vocabulario á RAG. O "intercambio lexicográfico" mantido con Valladares autorízanos a afirmar que a tarefa de recolleita comezou antes de 1896, pois a este ano corresponde unha carta que Valladares lle dirixe a Leiras con comentarios sobre varias voces que este lle "enviara" na "remesa última" (*apud* Fernández Salgado 2005: 274-278)¹³.

Tampouco podemos concluír nada seguro sobre o proceso de redacción de cada unha das versións do texto. Podería pensarse que a enviada á Academia debía de ser a máis elaborada ou actualizada. Así o corroboran Pérez Pascual / Tato García (1986: 258, n. 26) para as entradas que van desde *meu dito*, *meu feito*, ata *orballada*, que estarían máis elaboradas no texto académico (v. tamén 1986: 250, n. 6, sobre a voz *esteeo*); do mesmo xeito, nas entradas *enxiretar*, *enxaretar*, as definicións máis completas son as da versión da RAG: 'pasar cordón' vs. 'hacer pasar por una jareta un cordón ó cinta'. Pero tamén temos datos que apuntan o contrario. Os mesmos editores (1986: 249, n. 4) sinalan que na entrada *chícaro* o equivalente no manuscrito Penzol é *burgado*,

¹³ O último apéndice de Valladares está datado en 1902, pero os anteriores son de entre 1893 e 1896 (García Ares 2000: 11-12) e, como veremos, non é desdixnabile o número de voces comúns a ambos os dous autores (v. *infra* 5.2). Lembremos para rematar con este encadramento temporal que Leiras naceu en 1854 e empezou a exercer en Mondoñedo en 1878.

en substitución de *caramujo*, que aparece riscada e é xustamente a que figura no texto da RAG; nunha nota que acompañaba un envío posterior de léxico á institución, Leiras aclaraba que se debía facer ese cambio. Ademais, a principal diferenza entre os dous escritos radica nos catro últimos folios do manuscrito Penzol, cun léxico que non figura no da Academia (Pérez Pascual / Tato García 1986: 241, n. 16). Todo parece indicar que, unha vez enviado o repertorio á RAG, Leiras continuou traballando na outra copia.

4.2. Os lemas

Segundo Santamarina (2000/2003a: 24), o repertorio consta de 1618 voces e 85 lemas secundarios, que na versión electrónica se reducen a 1586 entradas; polo noso cómputo, realizado sobre a edición de Pérez Pascual / Tato García (1986), o número ascende a 1635. A diferenza explícase polo texto base utilizado e por feitos como que na edición en papel se manteñen as entradas repetidas, mentres que na versión electrónica aparecen baixo unha mesma mención (v. tamén o exposto no punto 3). En calquera caso, neste aspecto trátase xa dun repertorio notable, incluso se o comparamos con outras achegas lexicográficas: o vocabulario de Payzal contén unhas 900 voces; os de Reguera e Pereda, arredor de 1200. O seu valor increméntase ademais pola fiabilidade¹⁴ que cabe outorgarlle, dado o bo coñecemento que Leiras tiña da lingua galega e, en particular, da fala mindoniense, fiabilidade que confirman os estudos de que dispoñemos actualmente.

Como é normal, a maioría dos lemas son substantivos e verbos, aínda que tamén se inclúen bastantes adxectivos, e non faltan exemplos, xa raros, doutras clases de palabras (algún adverbio, algunha interxección, a preposición *sobor*). Pero talvez o máis destacable neste sentido sexa a presenza entre as entradas de unidades pluriverbais diversas, en consonancia co interese do escritor pola fala popular e a súa querenza polas frases feitas, locucións e refráns. Non esquezamos que Leiras foi tamén autor dunha recolleita importante de material deste tipo (Franco Grande 1970: 373-422), que el mesmo gustaba de empregar na súa obra. De feito, algunhas destas expresións aparecen recollidas igualmente no seu repertorio de frases (Franco Grande 1970: 403-415): *á bao / á vao, a afeito, ás cheas, troque á troque...* Aínda que Martíns Seixo (2003: 11) só identifica 36 unidades fraseolóxicas no VLP, pola nosa parte contabilizamos arredor de 90 unidades pluriverbais de diferentes clases (locucións adverbiais, locucións nominais etc.), lematizadas de formas distintas, ás veces incongruentes entre si e non coincidentes co costume actual: así, *asexar â papuda* vai só en *papuda*, ou *andar n-a borroalla* en *borroalla*¹⁵, mentres que *meu dito, meu feito*, vai na letra M. Con todo, cómpre aclarar que non sempre que o autor inclúe ou utiliza no lema varias palabras estas corresponden a unha unidade pluriverbal, segundo os criterios polos que nos rexemos na actualidade.

Entre os lemas figuran participios con uso adxectivo (*abarrigado, incorporado, avellentado...*), pero, a diferenza de repertorios anteriores, non se inclúen nomes propios nin verbos conxugados. Os verbos poden ter entrada pola forma pronominal, se o significado que se consigna corresponde a ese uso, independentemente de que dispoñan dunha forma non pronominal, como ocorre con *afacerse*. Tamén é posible que se lle dea dobre entrada a un verbo baixo a forma transitiva e a pronominal, como nos casos de *ceibar / ceivarse* ou *deitar / deitarse*. Raramente aparecen substantivos flexionados en xénero ou número, diminutivos ou aumentativos, salvo que se lles asigne un significado ou un uso propios. Deste xeito, ten entrada en feminino *asistidora*, e en plural *angarellas, alimpas, beizos, castañolas de lousa, coxegas / coxigas, molos, ouriños, salvas, tarrañolas...* (en cambio, *maniota* aparece en singular). Con forma diminutiva, seguindo o mesmo criterio, figuran substantivos como *ferreiriño / ferreirolo, panxoliña, xuaniña*; algunhas

¹⁴ Martíns Seixo (2003: 2) empregou xa este termo para referirse ao VLP.

¹⁵ No DD transcribíbase con v: *vorroalla* (*andar na-as cabras*), pero *castrón da borroalla*.

destas entradas de diminutivos serían non obstante máis que discutibles, como *mioquiño*, que o propio Leiras identifica unicamente como 'diminutivo de *mioco*', tamén incluído na listaxe, ou *pinguiña*, que aparece a continuación de *pinga*, ambas as dúas voces con idéntico significado. O mesmo podería dicirse dos aumentativos, de maneira que en poucas ocasións aparecen no leuario formas que hoxe consideraríamos indebidas, como *badueirón*. Canto aos adverbios en *-mente*, só se rexistra *caladiñamente*, sen que tampouco aquí se advirta un significado diferente do da palabra base. Poden aparecer entradas dobres, normalmente con distinto significado e contiguas (*aruxo, asentar...*), segundo se desprende da edición de Pérez Pascual / Tato García (1986), aínda que tampouco faltan algunhas co significado repetido e bastante separadas entre si (caso de *avalara*), o que podería deberse a distracción.

A orde, en principio, é alfabética, pero en realidade non é estrita e existen continuos saltos dentro da mesma letra, froito seguramente de sucesivas addendas e revisións. O *ch* aparece como dígrafo independente, ao xeito da época. Non se inclúen palabras que empecen por *h*¹⁶ nin por *u* (tampouco, por suposto, por *j, k, w*, estraños ao sistema galego, ou por *ll*, raro nesa posición).

4.3. Trazos lingüísticos

Polo que fai á grafía, interesa consignar o emprego do *y* en vez do *i* (*achayar, cayota*) e do *x* en todos os casos para representar a fricativa prepalatal xorda, con independencia da súa orixe etimolóxica (*ameixa, barxa, feixe, ferraxe*); a aparición do *j* en dous castelanismos, *brujulearse* e *pijotero*, ha de interpretarse seguramente como reflexo da fricativa velar xorda. Sempre se utilizan os grafemas *ll* e *ñ*, pero é posible atopar outras vacilacións características da escrita nun momento en que a lingua non estaba fixada (*ceivarse / ceibar*). As contraccións da preposición *de* co artigo determinado resólvense xeralmente mediante un apóstrofo (*d'os, d'as*)¹⁷, tamén empregado para marcar a elisión de *de* ante palabras que empezan por vogal (*porta d'abaixo*), mentres que as contraccións da preposición *en* co mesmo artigo se indican mediante un guión (*n-a*). A segunda forma do artigo reflíctese graficamente cun guión tras a consoante lateral: *pingal-o moco*.

Os acentos gráficos¹⁸ utilizados por Leiras son o agudo, maioritario, e o circunflexo, apenas presente nas contraccións da preposición *a* e o artigo determinado (*ás cheas, ô pe*) ou nunha palabra como *pô*¹⁹. Canto ás posibles pautas de acentuación gráfica, aínda que se achegan á norma actual, non son sistemáticas. Levan acento practicamente sempre as palabras esdrúxulas (*axóuxara, espólea*), pero, ao lado de *páxema*, podemos ler *panxema*. Do mesmo xeito, van case sempre marcadas as palabras agudas rematadas en vogal, *-n* ou *-s* (*avalón, lambecús, mazá*), o que non impide atopar *chochen* ao lado de *choquén*²⁰. Tamén se utiliza xeralmente o acento sobre a vogal débil en casos de hiato (*felísia, maíz*), pero aínda nestes casos é posible atopar

¹⁶ Leiras utiliza este grafema en posición inicial, pero é normal que nun vocabulario das características deste non aparezan palabras con *h-*, en boa medida cultismos ou voces comúns (*home, haber, habenza...*).

¹⁷ Non obstante, se nos atemos á edición de Pérez Pascual / Tato García (1986), que non mencionan a existencia de diferenzas gráficas entre os dous textos do VLP, esta grafía non é sistemática (cf. *pau do caño, pino do carro...*). Franco Grande (1970) transcribe *do / no*.

¹⁸ Lembramos que para o estudo dos usos gráficos no VLP seguimos a edición de Pérez Pascual / Tato García (1986). Mentres que nesta edición se mantén a acentuación orixinal, no DD parece que se levou a cabo unha adaptación da grafía ás normas actuais, criterio que non se segue de xeito uniforme na edición de todos os repertorios que inclúe, de vulgarmos pola lematización: así, o *fémia* de Leiras segundo a lectura de Pérez Pascual / Tato García (1986), aparece no DD como *femia*, pero mantense aquela grafía para outros autores. A modificación da acentuación pode dar lugar a problemas de interpretación: se por un lado *ñañaras*, que figura en cambio como entrada do dicionario de Porto Rey, se transforma en *ñañaras, pésego / pexego* se reflicte tal cal, aínda que cabería a posibilidade de interpretar tamén *pésego / pexego*. A segunda forma do artigo en expresións do tipo *catal-as abellas* recóllese no DD como *catá-las abellas*.

¹⁹ Reimunde Noreña (1984: 65, 68) dá conta do emprego do circunflexo por parte de Leiras para as vogais abertas e longas das contraccións e para casos de "o aberto" resultante da unión de dous "o" por perda de *-l (dór)*, ademais doutros usos "máis caprichosos".

²⁰ Moitos destes usos disonantes poderían deberse a descoido.

avelaiña; non é frecuente, en cambio, a acentuación nos encontros *ui / iu* en hiato (*muiño, miuda*), salvo en *esgüirse*, onde unha diérese marca a pronuncia da vogal velar. Non se acentúan as maiúsculas (*Engoa*), de acordo coa edición de Pérez Pascual / Tato García (1986), nin se observa emprego do acento diacrítico en palabras como *fora* (*camisa de fora*). O criterio non é fixo tampouco no relativo aos monosílabos: a carón de *cú*, aparece *puntas* e *cus* ou *pe*. As palabras graves que rematan en vogal, *-n* ou *-s* non levan normalmente acento, pero de novo aquí cabe algunha excepción, como *xóula*. Por último, emprégase o acento gráfico na preposición *á* (*á arroliño*), aínda que na edición citada aparece unha vez *arruche* (*quedar a*).

Máis alá da grafía, no léxico do VLP atópanse reflectidos fenómenos típicos da fala galega popular (e en particular as solucións mindonienses), como:

- a) Vacilacións no vocalismo átono, ben sexa por abertura ou peche da vogal, ben por labialización etc. Son numerosos os casos de variantes dunha mesma palabra recollidos por Leiras, variantes que adoitan presentarse agrupadas: *arrautada / arroutada, brueiro / broeiro, cullareiro / cullereiro, espelir / espilir, fichoco / fuchoco, felepar / folepar, foleón / folión, molida / mulida, muiñeira / moiñeira, piperetes / peperetes...* Noutras ocasións, o VLP só recolle unha das variantes galegas posibles (normalmente a característica da área dialectal do autor): *biaiteiro, formento, gueivota, rebaliza...* Aínda que non se trate do mesmo tipo de vacilación, podemos mencionar incluso algún exemplo de formas con alternancia na vogal tónica: *acebro / acibro*.
- b) Vogais protéticas e falsas segmentacións: *amora, apousar, arroliño, arroubar...*
- c) Síncopas: *broa* (xunto a *boroa*), *dreito*.
- d) -e paragórico: *fole*, xunto a *fol*.
- e) Epénteses vocálicas: *garmalleira, ringuilleira* (xunto a *gramalleira, ringleira*).
- f) Metáteses: *freba, largato*; tamén aquí é posible atopar reflectidas diversas variantes dunha mesma palabra, como *procatarse / porcatarse, trebello / terbello*.
- g) Alternancia de labiais: *cotomelo / cotovelo, galdrupada / galdrumada*.
- h) Disimilacións e asimilacións consonánticas diversas (enxordacementos, sonorizacións...), xunto a outros fenómenos de cambio consonántico: *agruño, cramalleira / gramalleira, escarrancharse / esparrancharse, encherola / enchedola, delonciña, faltriqueira / faldriqueira*.
- i) Formacións expresivas mediante procedementos varios (prefixación, repeticións, acumulación de elementos...): *deprocatarse, doidoi, trastavai, zángalla mángalla*.

Unha soa palabra presenta a transformación da consoante implosiva do grupo *-ct-* latino en semivogal, *suxeución*, sen que se rexistren máis voces con grupos cultos.

Ademais das variantes que xeran a miúdo todos estes fenómenos e as que obedecen a unha evolución histórica diferente (*mollo / monllo*²¹), podemos atopar outro tipo de variantes que presentan distintos morfemas derivativos ou distintas desinencias verbais, como *abicadar / embicadar, apalpar / apalparuxar, avalo / avalón, bosteira / bostón, cimbre / cimbra / cimbreira / cimbro, cónchara / cónchega, chantón / chanteiro, chocar / choquear, dentón / dentán, limpadoiro / limpeiro, liñar / liñeiro / liñeira, mocazo / mocada, renxer / renxir, serradeiro / serradoiro / serrería...* Unha mesma idea pode aparecer expresada ata mediante cinco variantes, por exemplo: *florear / frolear / frolecer / frorear / froreecer; camalleira / cramalleira / garmalleira / gramalleira / garmalleira*. Non sempre estas formas van seguidas na listaxe (cf. *apetar / apetuñar*).

²¹ Aparece tamén a forma *xonllo* que, como *monllo*, é característica da parte central e occidental da Coruña (Fernández Rei, 1990: 59). No ALGa (vol. III, mapas 110 e 236), rexístranse formas con *n*, entre outros lugares, en Candamil, Goiriz, Feira do Monte e Guitiriz, na provincia de Lugo.

Outras veces estamos ante sinónimos: *aquelar / aquestar / acolofacer / aqueloutrar, baduar / barballoar, boizán / burrán, barxa / bagullo, broulla / bravura, bosta / bula, corredoira / congostra, capelo / couselo, lampantín / larpeiro, revocar / recebar*. Entre variantes e sinónimos podemos atopar oito formas para un mesmo concepto: *lobada / loutrada / lacoada / larpadela / lupanda / lurpanda / lurpanta / lupanta* 'atración, cuchipanda, comilona'²².

Entre as características lingüísticas que están a manifestar a procedencia dialectal do VLP, podemos sinalar solucións morfolóxicas como *mazá* e *abelao / abelau*, aínda que non faltan exemplos do tipo *mourán* ou das dúas solucións (*birimbán / birimbau, man / mau*²³); plurais como *correcás* e mesmo trazos xeograficamente máis estendidos como os que presentan as palabras *troiteiro* e *gadaña* ou a ausencia de formas con seseo, ademais do léxico específico que se abordará máis abaixo (4.4)²⁴.

Os préstamos directos ou indirectos do castelán, con ou sen adaptación, son escasos; non moito máis dunha trintena de voces, tales como *acunar, alfileres, aparexar, apedrear*²⁵, (*bisagra de*) *librillo, brujulearse, canutillo, caña, cernideras*²⁶, *costilleta, demoñez, desaparecer, espinilla, molexas, morrillo, periquito, polveiro* ou *trasvolar*. De feito, un dos trazos máis xenuíños da lingua poética de Leiras, e un dos máis apreciados, é precisamente o seu enxebriemento, mesmo a súa pureza, como sinalan xa os seguintes testemuños:

Pro Chao Ledo, inda que sabia o galego, non deixou de empregar, de cando en vez, algunha palabra castelá nas súas poesías galegas, mais isto, si é chata, tamén a teñen – e meirande aínda – versos de Rosalía, de Añón, de Curros, de Pondal e de todos ou casi tódolos poetas galegos, agás os de Leiras Pulpeiro, que son os máis enxebres, tanto polos vocablos como polos modismos (E. Lence-Santar 1929, *apud* Alonso Montero 1983: 54).

De tódolos estudados, Leiras é o que presenta menos castelanismos. A razón é esta. Quizaves non soupera máis galego que os seus parroquianos, pero n'el prendera o espírito de combate fronte a Castela (A. Iglesia Alvaríño 1949, *apud* Alonso Montero 1983: 60).

4.4. Tipo de léxico

O léxico do VLP é esencialmente popular. Así se explica que unha parte moi importante pertenza a campos semánticos relativos a actividades rurais, como fiar (*fía, lorbaga, mazaroca, parafusa*...), o traballo agrícola e gandeiro (*abordelar, atoar, baño, bedro, bortelar, cubil, canada, demoucar, endego, enrestrar, limpadoiro, meda, moxega, refregar*...), a caza (*garamelo, trebello, trapela*...), as medidas (*furco, presa, tego*...), os utensilios e ferramentas (*aixada, bedano, birbiriquí, cavadoira, cazapelo, colmeira, chavín, fixa, forcado, ligón, tixela*...) etc. Tamén atopamos léxico relativo á pesca, aos peixes e crustáceos (*ameixola, berberecho, cabala, carneirolo, chombo, esqueiro, galaxa, lumbrigante, nocra, verdel, vieira, xarda*...), aos animais do mundo rural (*avelaiña, andurón, burreño, curuxa, delonciña, donicela, escornaboís, limacha, licro, lolo, marroa, ouvear, vacaloura, xilgaro*...), ás árbores e plantas e aos froi-

²² No texto editado por Pérez Pascual / Tato García (1986), as palabras que significan o mesmo (variantes ou sinónimos) van unidas cunha chave.

²³ Esta lectura recóllea o DD, fronte aos editores anteriores. Na entrada *formento de man* dise: "As lecturas 'da' e 'man' tamén serían posibles, pero improbables". Non obstante, *man* é o que le en *man travesa*.

²⁴ Sobre a fala mindoniense pode obterse información, entre outros, en varios traballos incluídos na *Homenaxe a Álvaro Cunqueiro* (AA.VV. 1982), en Reimunde Noreña (1984), García (1985), Fernández Rei (1990) e no ALGa.

²⁵ DD afirma que esta voz pode ser erro de Leiras por *apedrar*, baseándose nas escasas palabras que inclúe comúns ao castelán; pero algunha hai, como vemos, e por outro lado, *apedrar* aparece tamén na listaxe, aínda que é certo que no repertorio existen casos de repetición de lemas. *Apedrear* non figura na edición de Franco Grande, e Pérez Pascual / Tato García (1986) non sinalan que só se atope nunha das versións do Vocabulario.

²⁶ É a lectura do DD, fronte a *cernideiras* dos editores precedentes.

tos (*amorodo, abelao, abelaira, ameixa, acebro, bagullo, esvedro, recandea, sorbeira...*), e á natureza en xeral (*felepar, orballar, regacho, zarzallar...*). Outros campos semánticos moi representados son os da vivenda e construcións anexas (*coraceiro, cume, cubo, fachineiro, lareira, lumieira...*), a comida (*formento, maseira, reseso, salpresar, zorza, afreitas, zamelo...*), os costumes tradicionais e as pezas de vestir (*cadaleito, foliada, galocha, mantela, paxel, rodela, santeiro, sortes e resortes, zoca...*), e os xogos e xoguetes (*alfiles, arrinca nabos, axóxuxara, bailarete, bicho, billarda, eche, inchapeidos, mariola, marrazo, muiño de vento, palán, parque...*). Tamén abundan os adxectivos coloquiais caracterizadores de persoa ou cousa, do tipo *cagariñas, caguiñas, charramandeiro, esbragoletado, escachademos, escagallado, escanaveirado, farfullas, fargallón, galdrapas, panxoliñas, tumbalobos*. Gran parte deste léxico foi utilizado polo propio Leiras na súa obra poética. Na mesma liña popularizante hai que entender as locucións e frases feitas de que falamos con anterioridade.

Xunto á orixe popular, quizais o trazo máis interesante do VLP sexa o seu marcado carácter dialectal, trazo que, non sendo estraño entre os estudosos e escritores da época, distingue especialmente non só este repertorio, senón tamén a lingua literaria de Leiras. A fala que se reflicte aquí é, como queda dito, a da área mindoniense, en particular da zona norte de Lugo, da que era profundo coñecedor (v. 4.3). Esta pegada dialectal maniféstase sobre todo na recollida de abundante léxico específico da zona: *aira, aixada, alburgueiro, alindar, amencer, barruza, cosco, golpe, longueirolo, mazaeiro...* e outras voces que teremos ocasión de mencionar máis adiante.

Leiras parece compartir o criterio tradicional na lexicografía galega dos inicios de non incluír voces comúns co castelán, xa que o que interesaba era recoller as palabras consideradas características ou únicas da lingua galega para salientar así a súa riqueza e singularidade. Son poucas as detectadas, e cando se dá o caso, Leiras non sempre menciona a forma idéntica castelá (v. 4.3 e *cadaval* 6.5).

4.5. O artigo lexicográfico

O VLP intégrase na liña tradicional da lexicografía galega en canto que o lema ou *definiendum* se atopa en galego, mentres que o *definiens* está redactado en castelán. A maior parte das veces este consiste nunha ou varias equivalencias na lingua castelá, pero non escasean os que inclúen tamén unha definición ou unha explicación²⁷.

É notable en moitos casos a precisión e a abundancia das equivalencias sinaladas: *corada* 'corada, pulmón, bofe, liviano'; *cepo* 'tuerdo, trashoguero, ceporro'; *cota* 'mocheta, recazo, lomo, canto, parte opuesta al filo en los instrumentos cortantes'; *ferraxe* 'tranquillón, morcajo, mestura'; *sobrexugo* 'barzón, sobeo, latigadera'... Podemos chegar a atopar ata seis sinónimos distintos, ademais da definición: *coque* 'beso, bollo, borujón, calamorrazo, chichón, morrada, hinchazón en la cabeza producida por un golpe'. Incluso as expresións levan cadansúa equivalencia na medida do posible: *cosco* (*salir do*) 'salir del cascarón', *cú de galiña* 'culo de pollo'.

Non obstante, nalgún momento dá a impresión de que a equivalencia castelá é unha voz culta ou máis culta ca a correspondente galega, ou ben dun uso máis limitado, polo menos a xulgar polo que ocorre hoxe en día: así, *ameixa* é vertida ao castelán como 'ciruela', pero tamén como 'diaprea'; *apousar*, como 'posar' e 'precipitar'; *barruzar* é 'lloviznar' e 'asperjar'; *cagariñas* non pertence ao mesmo rexistro ca 'pusilánime', nin *cheirume* ao mesmo ca 'hediondez, hedor, fetidez'... Outras veces a correspondencia non só semántica senón tamén de rexistro é clara: o equivalente de *ceivarse*, 'desenbanastarse', leva as marcas "fig. y fam." no DRAE1899; *companganda* é traducido como 'pastel', voz igualmente popular, e *comiola* como 'cuchipanda'.

En raras ocasións Leiras utiliza como equivalente unha palabra castelá que non estea presente no dicionario académico ou cunha acepción non rexistrada, como ocorre, malia todo,

²⁷ Para a distinción entre definición e explicación (cf. *jiscal!*), v. Seco (2003²a).

en *bourear*, *burar*, ‘bullar, trajinar, meter bulla, andar de un sitio a outro con cualquier diligencia u ocupación’. *Bullar*, formación análoga a *bourear*, *trajinar*, non ten o mesmo significado ca esoutras palabras no DRAE; de aí que a definición que se consigne sexa exactamente a que o DRAE ofrece para *trajinar* desde 1852. Outro exemplo é o da entrada *sarelo*: aquí, talvez por erro, o texto da RAG dá como equivalencia ‘aspadero’, voz que non aparece no DRAE, a diferenza de ‘aspadera’, que empeza a ser rexistrada en 1884 e é a que figura no manuscrito da Fundación Penzol.

Polo demais, a práctica lexicográfica de Leiras non segue criterios uniformes no sentido que a continuación se explica. Existen casos de artigos cun só equivalente, con e sen definición a maiores (exs. (4) e (5)), e o mesmo ocorre cando os equivalentes son dous ou máis ((6), (7)); en todos estes supostos, o(s) equivalente(s) pode(n) ter unha acepción ((4), (5)) ou varias ((8), (9)), de xeito que, cando sucede isto último, é posible que o alcance semántico das voces galegas non quede ben delimitado ((8)):

(4) VLP: *Angulema*. Ambición.

(5) VLP: *Cacarañado*. Picoso, hoyoso de viruelas.

(6) VLP: *Acanear*. Bambolear, sacudir.

(7) VLP: *Argallada*. Enredo, maraña, friolera, embuste inventado para complicar un negocio.

(8) VLP: *Avalar*. Sacudir.

(9) VLP: *Desmestar*. Aclarar, disminuir la espesura de alguna cosa.

Por iso a definición, cando se ofrece, pode ter dúas funcións con respecto ao equivalente mencionado: unha meramente “redundante”, se non cabe ambigüidade sobre o seu significado ((5))²⁸, e outra, aclaratoria ou restritiva, para delimitar o contido da voz galega, como ocorre no exemplo (9), ou en *amorrallarse* ‘abatirse, marchitarse, perder el ánimo y el vigor’.

Polo xeral, cando a un lema lle corresponden significados diversos, sen un equivalente castelán válido para todos eles, a entrada repítese: *chea* ‘llena, crecida que hace salir de madre a un río o arroyo’, *chea* ‘llenura’, *chea* ‘atración, hartazgo’. Con todo, nalgún caso unha mesma entrada inclúe dúas acepcións, estreitamente relacionadas, como *aguniar*, que, ademais de ‘agonizar, estar en la agonía’, leva a indicación “fig. ‘tener ansia o deseo vehemente’”. Moito máis raro é que se presenten xuntos dous significados moi distintos, como aparentemente ocorre en *apedrazar* ‘echar a perder, acantalea’, esta última voz definida no DRAE1899 como ‘caer granizo grueso’ y ‘llover copiosamente’; nos repertorios que suceden ao de Leiras, a duplicidade semántica quedará reducida a ‘echar a perder, estropear’. Tamén é posible atopar algún lema repetido co mesmo significado, aínda que o artigo non sexa idéntico (*panxoliña*).

Canto á ordenación, aínda que o máis habitual é que a definición siga a(s) equivalencia(s), non faltan exemplos do contrario, como en *barcal* ‘especie de colodro para servir viandas, zapata’²⁹; mesmo pode ocorrer que a definición quede intercalada entre equivalentes, como en *panxoliña* ‘caroca, palabra o acción afectadamente cariñosa, garatusa, halago, caricia’.

No referente á redacción das definicións, xa comentamos que Leiras utilizou en gran medida o DRAE (v. 4.1). Vexamos algún exemplo máis desa clara influencia da lexicografía académica española:

²⁸ Neste caso, a definición pode responder tamén ao interese por explicar un termo castelán considerado pouco corrente ou pouco coñecido; cf. *biscardo* ‘jaramugo, pececillo nuevo de cualquiera especie’.

²⁹ É a lectura que fai o DD do texto da Penzol, mentres que Pérez Pascual / Tato García (1986: 244 e n. 2) recollen ‘zapita’; no exemplar da RAG tanto estes últimos coma Franco Grande (1970) leron ‘zapito’.

(10) VLP: *Parque* (juego). Palmo. Juego que consiste en tirar monedas contra alguna pared, y el que acierta a poner la raya³⁰ en el suelo un palmo o menos de la del otro gana la moneda.

DRAE1899: *Palmo menor*. Juego que usan los muchachos tirando unas monedas contra una pared, y el que acierta a poner la suya un palmo ó menos de la del otro, gana la moneda.

Leiras pode realizar algunha variación sobre o texto académico, pero habitualmente as modificacións son pequenas e tenden á redución ou á simplificación:

(11) VLP: *Lizar*. Triscar, torcer alternativamente y a uno y otro lado los dientes de la sierra para que la hoja corra sin dificultad.

DRAE1899: *Triscar*. [a.] Torcer alternativamente y á uno y otro lado los dientes de la sierra para que la hoja corra sin dificultad por la hendidura.

(12) VLP: *Parafusa*. Torcedor, huso con que se tuerce la hilaza.

DRAE1899: *Torcedor*. m. Huso con que se tuerce la hilaza, el cual tiene en el remate un garabato donde se prende la hebra, y debajo de él una rodaja de madera para que haga peso.

Non convén pensarmos, a pesar disto, que Leiras se limita a copiar do texto académico. Utiliza o que lle vén dado, pero saca o oficio de lexicógrafo cando ten que definir de seu algunha palabra que non presenta equivalente en castelán, aínda que esta circunstancia se dea poucas veces:

(13) VLP: *Copete / Copeta*. Especie de colodra que hace oficio de fuente para servir viandas.

Tamén adapta a definición académica á realidade galega, se é o caso:

(14) VLP: *Sortes e resortes*. Cálculo que por las variaciones atmosféricas de los veinticuatro primeros días de Enero forma el vulgo para pronosticar el tiempo que ha de hacer en cada mes del resto del año.

DRAE1899. *Cabañuela*³¹. [f.] Cálculo que, observando las variaciones atmosféricas en los veinticuatro primeros días de agosto, forma el vulgo para pronosticar el tiempo que ha de hacer en cada mes del año siguiente.

Canto ao resto do artigo lexicográfico, a información gramatical que se proporciona é nula³². Normalmente nin sequera se indica a flexión de xénero daqueles substantivos e adxectivos que dispoñen dela; nalgúns casos aparecen dúas entradas separadas polo xénero do lema (*burreño*, *burreña*). Tampouco se proporcionan exemplos nin ningunha outra información das que adoitan incluír hoxe en día os dicionarios, salvo algunha especificación sobre o contido ou sobre a construción, que polo xeral aparece entre parénteses: *bombo* (pra a puntilla de Camariñas) ‘mundillo’, *codo* (de pan), *derregarse unha vela*, *vorroalla* (andar na-as cabras)³³... Algunhas destas precisións lémbrennos, *mutatis mutandis*, o que modernamente se considera ‘contorno’ lexicográfico (Seco 2003^{2b}).

³⁰ Esta é a transcripción do texto académico feita por Pérez Pascual / Tato García (1986), posiblemente errónea, en vez de “suya”, que é o que aparece no DRAE e tamén en lectura de Franco Grande (1970). No manuscrito da Penzol a definición é simplemente “Juego consistente en etc.

³¹ Este equivalente só aparece no texto da RAG.

³² O que prima nos momentos iniciais da tradición lexicográfica galega é a recompilación do maior volume posible de léxico; as cuestións gramaticais quedan en segundo plano (Sánchez Palomino 2001: 404).

³³ *Derregarse* (unha vela) e *borroalla* (andar n-a) (as cabras) en Pérez Pascual / Tato García (1986).

5. O VLP NA LEXICOGRAFÍA GALEGA

5.1. O VLP como primeiro rexistro lexicográfico

Cos datos de que dispoñemos hoxe en día sobre a lexicografía galega, o VLP constitúe o primeiro rexistro lexicográfico dunha parte importante do léxico que nel se recolle, léxico que pasará á lexicografía posterior a través parcialmente do DRAG13-28 e sobre todo de Eladio Rodríguez (v. *infra* 6 e 7). Con frecuencia, estes primeiros rexistros corresponden precisamente ás voces cun carácter dialectal máis acentuado. Os exemplos serían numerosos, pero ofreceremos tan só unha mostra³⁴.

A palabra *abortelar* (do mesmo xeito que *bortelar*) comeza a súa andaina lexicográfica no VLP, co conciso significado de ‘cernir’. Con idéntico significado é rexistrada en García (1985) nas localidades de Ferreira de Valadouro e Cedofeita. Ademais, Fernández y Fernández (Acevedo / Fernández) afirma que se usa “desde Valdés al Eo” exactamente co significado de ‘pasar la harina de trigo por un bortel’. A palabra base, *bortel*, é documentada por Sobreira baixo a variante *brotel* como propia de Mondoñedo, mentres que considera *bortél*, ‘tamiz o cernedor de seda, peneyra, cedazo’, propia de Viveiro. Trátase, pois, dunha palabra característica cando menos da zona do norte de Lugo. Grazas a Leiras, e a través do DRAG nun primeiro momento, e tras el de Filgueira, Eladio e Franco Grande fundamentalmente, a voz puido chegar á lexicografía actual, onde é recollida por dicionarios de amplo espectro como o Estravís ou o GX e, na variante *bortelar*, que é como aparece no VOLGa, polo GDS21, por exemplo (as dúas formas figuran tamén no DNGC).

Algo parecido ocorre con *acebolar* ‘atrabancar’, que Leiras rexistra por primeira vez, o DRAG recolle e, despois del, Filgueira, Eladio Rodríguez e Franco Grande. García (1985) dá conta da existencia desta palabra en Ferreira de Valadouro, co mesmo significado de ‘hacer un trabajo con poco cuidado’. Esta palabra tivo menos éxito na nosa historia lexicográfica: non aparece na listaxe do VOLGa, pero si no GX.

Outras voces rexistradas por primeira vez por Leiras na lexicografía galega son: *abarcular*, *abarrigado*, *alangrear*, *angulema*, *arrazar*, *asistidora*, *atariñar*, *augaxada*, *avasar*, *azamelar*, *azou* e un longo etcétera. En ocasións, trátase de variantes formais doutras palabras con máis ou menos documentacións (*brueiro* por *broeiro*, *aparar* por *parar*...), pero a miúdo son formas que comportan realmente unha novidade no percorrido lexicográfico.

Tamén pode suceder que a forma fose rexistrada en repertorios anteriores ou contemporáneos pero non coa acepción ou coa categoría gramatical que lle confire Leiras. Así, a voz *brizo* transmítesenos xa desde Sobreira, pasando por Rodríguez, Cuveiro, Valladares, Porto e Pondal, co significado dunha determinada herba ou planta, pero Leiras é o primeiro que a rexistra co significado de ‘lozano’ e, xa que logo, como adxectivo. Consultado o TILGa, resulta curioso comprobar que o primeiro que a utiliza dese xeito no tesouro é o tamén mindoniense Noriega Varela, seguido de Leiras³⁵. Acevedo di textualmente: “En Coaña es adj. y significa ‘vigoroso’, ‘lozano’, ‘tratadores del fruto de la tierra’”. Por último, García (1985) rexistra o adxectivo en Cedofeita co significado de ‘muy verde’, en tanto que o substantivo ten maior representación xeográfica. Parece, pois, evidente o carácter localizado desta acepción, que terá moita fortuna na lexicografía sucesiva, onde será recollida por todos os repertorios tradicionais; xa nos nosos días, aparece no VOLGa, no GDS21 e no GX, por exemplo.

Broulla figura no repertorio de Pintos como ‘nudo, berruga en los troncos, boton, broche’, pero para Leiras é un ‘sarpullido’. Aníbal Otero rexistra este significado tamén en Ribeira de

³⁴ Para este cotexo, completamos o DD cos outros repertorios editados ata o momento (v. bibl.).

³⁵ Os seguintes rexistros corresponden a Crecente Vega (coa forma *bricio*), nado na localidade próxima de Castro de Rei, e a Cunqueiro, tamén de Mondoñedo.

Piquín, e García (1985) en Compostela e Valadouro. A acepción foi recollida na lexicografía tradicional e adoita aparecer nos dicionarios actuais, aínda que, segundo se deduce do TILGa, non foi de uso frecuente na literatura.

Nas *Papeletas* de Sobreira consígnase a voz *aterrar* como ‘Ribadavia. Causar terror’, pero Leiras recóllea por primeira vez co significado de ‘acollar, recalzar’, que García (1985) rexistra tamén en Valadouro e Cedofeita e é reproducida na lexicografía galega posterior con regularidade (cf. DRAG97: “arrimar terra ó pé de [certas plantas ou cultivos]”). A nosa busca no TILGa non deu resultados sobre o uso da voz con este sentido na literatura anterior ao noso autor.

Ás veces as acepcións rexistradas por Leiras supoñen unha restrición ou unha xeneralización semántica con respecto ás sinaladas ata entón. Un caso deste tipo é o constituído por *bandear*, que unicamente aparece antes en Porto, con tres significados: ‘1. Menear, agitar, mover una cosa de un lado al otro. 2. ant. Conducir, llevar, guiar, dirigir. 3. ant. Auxiliar, proteger’. O mindoniense outórgalle a esta palabra un significado máis específico: ‘flamear, ondear la vela de un buque u otra tela por estar al filo del viento’, que será recollido na lexicografía posterior, e na actual por Estravís e o GX.

Se *amolentar* é palabra rexistrada abundantemente na lexicografía anterior a Leiras co sentido xenérico de ‘ablandar’, este dálle o significado máis concreto do ‘macerar’ castelán que, en modalidades diversas, aparece máis ou menos documentado na lexicografía galega: ‘coloca-la roupa a remollo para que amoleza’ (GX); ‘macerar o liño’ (GDS21, baixo *amolecer*). Acevedo / Fernández recollen este mesmo significado da seguinte maneira: ‘ablandar por persecución o golpeadura’.

Cabería mencionar incluso o caso de *beizos*, forma recorrente desde Cornide (Aguirre, Rodríguez, Cuveiro, Valladares, Porto) coa acepción xeral de ‘labios’. Ao trasladar os equivalentes casteláns ‘befos, bezos’, Leiras parece referirse en particular aos labios dos cabalos e outros animais ou, cando menos, a labios grosos, o que supoñería unha restrición de significado sobre o consignado anteriormente (só Mirás podería apuntar na mesma dirección, coa súa glosa ‘ocicos, labios’). Precisamente como ‘befo, labio inferior del caballo’ é retomada polo DRAG13-28, mentres que Acevedo dá testemuño do significado ‘labio grueso’, que tamén aparece en Eladio. García (1985) recolle a acepción de ‘labio, tanto de personas (menos usado) como de animales, especialmente del ganado vacuno’, nunha zona máis ampla, que inclúe a área xeográfica de Leiras. Na lexicografía moderna, Estravís opta por reunir ambas as posibilidades nunha soa acepción, mentres que o GX as separa nunha acepción para o labio humano e outra para o do gando vacún especificamente.

Rematemos cun exemplo de ampliación do significado. Atopámolo na voz *broeiro*, ‘comilón’ para Leiras, fronte ao contido semántico que lle asignan Sarmiento, Valladares e Porto, apegado á orixe da forma; para todos eles, *broeiro* é ‘aficionado á boroa’.

5.2. Relacións entre o VLP e outros repertorios anteriores ou contemporáneos

Son de salientar certas coincidencias que detectamos en ocasións entre o repertorio de Leiras e outras recompilacións previas ou mesmo contemporáneas súas. En particular, son bastante numerosas as voces e acepcións que Leiras comparte exclusivamente con Valladares, sobre todo na recolleita que este fixo como continuación do seu dicionario, o que pode levarnos en bastantes casos ás relacións existentes entrambos os autores, que intercambiaron datos e reflexións (Alonso Montero 1983: 28, n. 8 e 155; Fernández Salgado 2005: 274-278). Citaremos só algúns exemplos destas coincidencias.

Bocalán, que Leiras define como ‘bocón’, só aparece no dicionario publicado por Valladares en 1884, onde se remite para *bocachan*, cunha acepción semellante. Xa no material ata hai pouco inédito, *abicañar* é definida por Valladares como ‘Alimentar. Dar la bicada’, acepción que Leiras inclúe baixo a forma castelá ‘engargantar’. *Anainar* é para Valladares ‘acariciar, mimar’ e,

para Leiras, 'acariciar, arrullar'. O mesmo poderíamos dicir para *asparón*, *cairo* etc. Ás veces parece existir certa diferenza semántica entre as voces recollidas, polo menos tal e como o reflicten os dous autores: así, o *apaxear* 'manosear' de Leiras é desenvolvido por Valladares (*apajear*) como 'acariciar de certa maneira, como pasando a man por el lomo'. García Ares (2000: 16) sinalou outras semellanzas e diverxencias entre Leiras e Valladares.

En ocasións, vía Valladares, Porto súmase a estas coincidencias. Nunha das entradas de *aruxo*, Leiras outórgalle o significado de 'reacción, confortación', visible tamén nos apéndices de Valladares como *arújo* 'reacción' e en Porto como *arujo* sen definición (fronte a *arúxo* 'molécula', que remonta a Sobreira e ao *arujo* de Valladares 1884). *Aguniar* tamén figura só nos tres repertorios mencionados. Porto comparte igualmente con Leiras e Valladares, esta vez no diccionario de 1884, a voz *agruñeiro*, entre outras. Que Porto manexou o material de Valladares queda claro non só por estes exemplos, senón por anotacións como a que aparece en *argallada*: 'V. adic. de Vall.'

Existen incluso algúns casos, xa moito máis raros, en que Leiras só coincide con Porto no rexistro dunha voz, como en *acunar* e *amecer*:

(15) Po³⁶: *Amecer*. v. ant. V. *mesturar*.

VLP: *Amecer*. Añadir.

Outras veces Leiras concorda con Sobreira. Xa vimos o que sucedía con *bortel* e *abortelar*. *Acabador* aparece nas *Papeletas* como 'el que gasta mal sus bienes' e 'el que destruye y empobrece a otros'. Só Leiras recolle no sucesivo esta palabra, e o seu significado é xustamente 'disipador'. O mesmo sucede con *apetar*:

(16) Sb: *Apetar*. 'Ribas de Sil. Empetar toda cosa, guardar. Alude al Peto. Papeletas'

VLP: *Apetar*. Ahuchar.

Tamén podemos atopar coincidencia de formas pero algunha diferenza semántica, como en *bullón*, 'borbollón del agua' para Sobreira e 'chaparrón' para Leiras.

Sobreira, Leiras e Valladares no material dos seus apéndices comparten voces como *bula*, 'estiércol de ganado' para o primeiro (que sitúa a voz en Ribadeo), 'boñiga' para o segundo, e 'excremento' para o terceiro.

Para terminar con esta relación de exemplos, *angarella* só é rexistrado por Sobreira e Porto en singular e por Leiras e Sarmiento en plural. Son algunhas das coincidencias detectadas, que poden resultar interesantes para unha historia da transmisión do léxico ou para a súa localización.

6. TRANSMISIÓN DO VLP AO DRAG13-28

Como vimos, a propia RAG (*Actas I*, Junta Ordinaria 5-12-1912: 175-176), con ocasión da morte de Leiras, afirmaba que o seu Vocabulario era "de mucho provecho para la redacción del Diccionario Gallego-Castellano que se está publicando". É evidente que os académicos tiñan intención de utilizar desde o primeiro momento o material de Leiras no diccionario, como proba unha ficha existente ao comezo do VLP en poder da Real Academia Galega que reza así: "Vocabulario de Leiras Pulpeiro. Las voces que tienen una línea o raya azul o una cruz es que están puestas en

³⁶ Utilizaremos para os exemplos as abreviaturas do DD: Sr (Sarmiento), Sb (Sobreira), Rg (Reguera), R1 (ms. de Rodríguez), R2 (Rodríguez impreso), Pi (Pintos), Cu (Cuveiro), Va (Valladares 1884), Vi (Valladares inédito), Po (Porto), Fi (Filgueira), C1 (Carré 1928-31), AF (Acevedo / Fernández), Ot (Aníbal Otero), Ib (Ibáñez), Er (Eladio Rodríguez), Fg (Franco Grande), C4 (Carré 1979), El (Elixio Rivas), Cg (Constantino García).

papeletas. El punto encarnado que tienen algunas no significa nada. Extraída toda la letra A, B, C". En Cambre García *et al.* (2000: 47) indicabamos que a caligrafía do redactor desta nota é a mesma ca a de tantas outras notas e papeletas feitas por César Vaamande Lores, autor material do DRAG13-28.

Unha aproximación inicial a esta obra podería dar a impresión de que Leiras Pulpeiro foi utilizado en poucas ocasións, xa que non son numerosas as veces en que aparece citado de xeito explícito. Non obstante, se analizamos en detalle ambos os dous textos, comprobamos que practicamente todo o VLP (ata a voz *cativo*, claro está) pasou ao dicionario académico, aínda que de formas diferentes.

En efecto, a presenza de Leiras Pulpeiro no DRAG13-28 pode ofrecer aparencias diversas:

- 1) O escritor é citado aboando unha determinada voz ou acepción.
- 2) O nome de Leiras non é citado, pero aparecen mencións a Mondoñedo e á súa área de influencia.
- 3) Non se rexistra ningunha alusión a Leiras, ao seu Vocabulario ou á súa rexión de orixe, pero é evidente ou probable a traslación de material, segundo se desprende da análise dos dous repertorios.

A seguir explicaremos con máis detalle cada unha destas posibilidades. Remataremos cun apartado sobre a información do VLP que non pasou ao DRAG13-28.

6.1. Mención explícita do autor

As ocasións en que Leiras aparece explicitamente mencionado son as menos. Tan só contabilizamos 23 casos sobre 389 posibles, número total de palabras incluídas no VLP ata a entrada *cativo*, que é a última do dicionario académico. Corresponden ás seguintes voces: *ameixoar*, *arrazar*, *arredoar*, *aruxar*, *asistidora*, *atariñar*, *atarrecer*, *atoar*, *atrelo*, *augadeiro*, *augajada*, *augueiro*, *avasar*, *azamelar*, *azou*, *bombo*, *bruar*, *cadillo*, *cagoxa*, *cairo*, *callón*, *canina*, *canterla*. Nesta relación vemos como descende proporcionalmente o número de citas nas letras B e C. A fórmula da mención pode ser "abonado por Leiras Pulpeiro" ou "según Leiras Pulpeiro" e, salvo en *ameixoar*, *arredoar*, *aruxar*, *atoar*, *bruar*, *cadillo*, *cairo* e *callón*, trátase de palabras non recollidas en ningún repertorio anterior³⁷, mentres que nas "excepcións" citadas Leiras achega case sempre unha nova acepción; de aí a necesidade de aboar todas estas voces mediante algunha autoridade:

(17) VLP: *Cagoxa*. Castaña.

DRAG13-28: *Cagoxa*. s.f. Castaña, según Leiras Pulpeiro.

(18) VLP: *Canterla*. Grapa empleada en las madreñas rotas.

DRAG13-28: *Canterla*. s.f. Grapa empleada en las madreñas rotas. Abonada por Leiras Pulpeiro.

En *aruxar*, *cadillo* e *cairo*, as mesmas acepcións aparecen nos materiais recompilados por Valladares como apéndices para o seu dicionario, aos que a RAG non debeu de ter acceso³⁸:

(19) VLP: *Cairo*. Colmillo.

Vi: *Cairo*. Adición: Colmillo.

DRAG13-28: *Cairo*. 2. s.m. Colmillo. Abonado por Leiras Pulpeiro.

³⁷ *Augueiro* rexístrase baixo outras variantes (Payzal e Valladares *agüeiro*, Pondal *agoeiro*).

³⁸ *Cadillo* figura tamén no repertorio de Payzal con outro significado.

Un caso algo máis especial é o de *callón*, rexistrada na tradición lexicográfica por Cuveiro, Valladolides (1884) e Porto coa acepción de ‘cuajarón’, pero á que o segundo engadía xa o significado de ‘raudal de agua, mas ó menos impetuoso’, próximo ao ‘cachón’ mencionado por Leiras. No DRAE1914 *cachón* defínese como ‘cada una de las olas del mar que rompen en la playa y hacen espuma’ e ‘chorro de agua que cae de poca altura y rompe formando espuma’. O DRAG ignorou a definición de Valladolides e reproduciu o termo de Leiras coas dúas acepcións do DRAE³⁹:

- (20) DRAG13-28: *Callón*. s.m. Cuajarón. Coágulo. Líquido cuajado, especialmente la sangre. V. *cadullo*. 2. Cachón. Ola que rompe en la playa. Chorro de agua. Abonado por Leiras Pulpeiro⁴⁰.

6.2. Mención da zona do autor

A sospeita de que o VLP está detrás doutro pequeno grupo de entradas (6 en total, a saber, *abarcular*, *abelaira*, *abillar*, *abortelar*, *apaxear*, *arrinca nabos*), nas que se fai referencia á zona de Mondoñedo, confírmase ao confrontar os dous repertorios. De novo trátase de voces ou acepcións que só aparecen documentadas lexicograficamente no VLP, antes de que as recolla o dicionario académico⁴¹:

- (21) VLP: *Abelaira*. Agujjada.

DRAG13-28: *Abelaira*. En Mondoñedo se da este nombre á la AGUILLADA.

- (22) VLP: *Abillar*. Aflar.

DRAG13-28: *Abillar*. v.a. Poner la billa ó grifo á un tonel, pipa, barril, etc., para poder sacar el vino. 2. Vender el vino al menudeo. 3. Aviar, ataviar, adornar. 4. En Mondoñedo, significa afilar.

Nesta última entrada, por exemplo, a primeira acepción combina a información proporcionada por Sobreira e Pintos, quen tamén podería estar detrás da segunda pola alusión á venda (‘poner la llave a la pipa, para vender el vino, estrayendolo por la billa’); a terceira non se rexistra ata este momento (Filgueira reproducía tamén como *habillar*), e a cuarta é a do VLP.

O caso de *arrinca nabos* (só presente na versión da RAG) é un pouco diferente porque o DRAG inclúe a información dialectal noutra variante, á que remite desde aquela:

- (23) VLP: *Arrinca nabos*. Arráncate-nabo, cierto juego que usan los muchachos.

DRAG13-28: *Arrinca-nabos*. V. ¹*arrincate-nabo*.

²*Arrincate-nabo*. s.m. Arrancate nabo. Juego de muchachos. [...] En algunas localidades de hácía Mondoñedo dicen *arrinca-nabos*.

6.3. Sen mención

En realidade, o emprego maioritario de Leiras como fonte fíxose de forma totalmente anónima. Un indicio deste emprego pode ser o recurso a Leiras como autoridade literaria⁴² para exemplificar o uso dunha palabra ou unha acepción características da zona mindoniense:

³⁹ A RAG puido manexar tamén para esta voz a edición de 1884 (coa primeira definición idéntica e a segunda como ‘chorro ó caída de agua’), e quizais ata a de 1925 (‘ola del mar etc.’ e ‘chorro de agua etc.’). En cambio, a de 1899 comeza de modo diferente a definición da segunda acepción: ‘Lámina de agua que cae de poca altura y rompe formando espuma’.

⁴⁰ Por cuestións de espazo, poñemos as acepcións académicas unha detrás da outra e numeradas, seguindo o DD. Substituiremos as maiúsculas das remisións, como as das entradas, por cursivas. Tamén irán seguidas as acepcións dos outros lexicógrafos galegos. Os exemplos que aparecen no interior dos artigos lexicográficos irán así mesmo en cursiva.

⁴¹ Salvo *apaxear* que, como vimos, aparece tamén nos apéndices de Valladolides.

⁴² Sobre o emprego de autoridades no DRAG13-28, v. Suárez Vázquez (2000).

(24) VLP: *Aira*. Era.

DRAG13-28: *Aira*. s.f. La era de majar. V. *eira*. [...] *Sin ter a que, vas à vila / y-aló tomas sempre a parva / ¡Xa veremos pol-o Agosto / cantas medas pôs n-a aira!* LEIRAS PULPEIRO, *Cantares gallegos*, p. 23. 2. s.f. *Aira* L. bot. [...]

Pero o principal indicador que temos do emprego do VLP é a reprodución exacta ou case exacta tanto das equivalencias castelás indicadas por Leiras (en ocasións, voces moi específicas ou pouco usuais), novas ata ese momento, coma das súas definicións. Seleccionamos a seguir dous exemplos en que se mostra o tratamento de que foron obxecto algunhas voces ou acepcións nas fontes do DRAG13-28 e neste último:

(25) Sb: *Amagallar*. v.a. Ribadavia. Pisotear las plantas como huertos y campos, o apretar o revolver y confundir las cosas de tal modo que padezca daño o fealdad muy grave.

VLP: *Amagallarse*. Modorrarse, macarse.

DRAG13-28: *Amagallarse*. v.r. Modorrarse. Macarse.

(26) Sb: *Arrocho*. s.m. de Castéla. Cada uno de los palos del molido [*sic*]. [...]

R2: *Arrocho*. Palo corto con que retuercen las cuerdas para apretar una carga provisionalmente. [...]

Cu: *Arrocho*. Palo corto con que se retuercen las cuerdas para apretar provisionalmente una carga.

Va: *Arrocho*. Tarugo, ó palo corto, con que se retuercen las cuerdas de las cargas, para apretarlas provisionalmente.

Po: *Arrocho*. m. Palo corto generalmente, que sirve para apretar provisionalmente una carga retorciendo con él las cuerdas que la sugetan.

VLP: *Arrocho*. Gaza de madera.

DRAG13-28: *Arrocho*. s.m. "Aquel palo que sirve para apretar [...] P. Sarmiento. 2. Gaza de madera. 3. "Cada uno de los palos del molino [...] P. Sobreira.

Queda unha pequena porcentaxe de casos en que é difícil determinar en que medida se utilizou o VLP, por tratarse de voces moi estendidas, cunha longa tradición lexicográfica ou acepcións xenéricas, e que tampouco presentan palabras moi específicas no *definiens*. Non obstante, dada a tendencia do DRAG a recoller todo o material que tiña á súa disposición e o emprego xeneralizado do VLP, é probable que se atope tamén detrás destes casos, malia que a súa pegada quede diluída entre outras mencións anteriores semellantes e o uso xeral da palabra:

(27) VLP: *Apalpar*. Palpar.

DRAG13-28: *Apalpar*. v.a. Palpar. Tocar con las manos alguna cosa para percibirla o reconocerla por el sentido del tacto. [...] 2. Tentar, manosear. [...] 3. fig. Tocar, experimentar.

Ademais de ser voz moi estendida na fala, *apalpar* fora recollida previamente por Sarmiento, Sobreira, Pintos, Valladares e Porto Rey (ademais de por Aguirre) co mesmo sentido xenérico de 'palpar'. Así e todo, tamén neste grupo de artigos existen indicios que, sen seren probatorios, apuntan a un posible emprego do VLP, como o recurso ao autor para exemplificar unha acepción (cf. *amolecer* na acepción 3), a reprodución conxunta e na mesma orde dos equivalentes citados por Leiras, aínda que xa foran empregados de xeito disperso con anterioridade (cf. *bafo* 'vaho, aliento') etc.

Tampouco resulta nidia a pegada de Leiras no caso de lemas moi específicos que ofrecen unha soa palabra equivalente, tamén moi precisa, en castelán. Acontece isto con *alfonil*, presente antes de Leiras en Sobreira, Cuveiro e Porto (así como nos apéndices de Valladares), case sempre coa mesma equivalencia 'alfolí':

(28) VLP: *Alfonil*. *Alfoli*.

DRAG13-28: *Alfonil*. *V. Alfolín*.

Alfolín. s.m. *Alfolí*. Almacén de sal. [...]

6.4. Voces ou acepcións do VLP non recollidas polo DRAG13-28.

Son moi contadas as ocasións en que o DRAG non se fai eco dos lemas rexistrados por Leiras. En concreto, trátase dos seguintes: *abelau*, (*á*) *afeito*, *agucharse*, *aguniar*, *ameixola*, *arruche* (*quedar a*), *asela*, *atizoar*, *azoso*, *batideira*, *biaiteiro*, *birbiriquí*, *brujulearse*, *buxarela*, *carrilleira*, *catal-as abellas*, *carapuchos d'as paredes*. Un número exiguo, que se reduce aínda máis de eliminarmos da listaxe aquelas palabras que figuran no DRAG baixo outra variante formal: *aguniar* aparece como *agoniar*, *batideira* como *batedeira*, *biaiteiro* como *bieiteiro*, *buxarela* como *buxarelo*, *agucharse* como *acocharse*, *ameixola* como *ameijoa*. (*Á*) *afeito* vai lematizado como *a feito*. No canto de *birbiriquí*, rexístrase *barbiquí* e, en vez de *carrilleira*, aparece *carrileira*, remitindo para *rilleira* co sentido de 'rodada' que lle atribúe Leiras. Non recolle o DRAG *carapuchos d'as paredes*, pero si *carrapucho* en singular, e envía para a voz *couselo*, que é tamén 'ombligo de Venus'.

Non se inclúen aquí os lemas en que o dicionario académico opta por unha grafía distinta á adoptada polo escritor mindoniense, como ocorre con *amortuxar*, *aparexar*, *augaxada*, *axirar*, *axóuxara* e *cantaruxar*, que se converten respectivamente en *amortujar*, *aparejar*, *augajada*, *agirar*, *ajoujara* e *cantarujar*. *Brujulearse* aparece como *bruxulear*, cunha acepción bastante similar á de Leiras. *Avalar*, *avafar*, *carabilla*, *abelairo* e *abelao* fano respectivamente como *abalar*, *abafar*, *caravilla*, *avelairo* e *avelao* (e *avelán*, remitindo nos dous casos a *avelaneira*). *Bencello* e *biradeira* probablemente haberían figurar nas formas correspondentes con *v*, aínda que nestes casos o DRAG non remite a elas desde as formas con *b*, como fai noutras ocasións. Tampouco se tiveron en conta os lemas que aparecen flexionados no VLP ou que son obxecto de derivación, e que o DRAG, con bo criterio, inclúe na forma non marcada correspondente: así ocorre con *burreña*, comprendida no DRAG na entrada *burreño*, *ña*; con *beizos*, que figura no singular, e con *arrolliño*, que aparece lematizado como *aarrollo*⁴³. No mesmo apartado poderíamos incluír o pronominal *asisarse*, que é substituído por *asisar*. A medio camiño entre os dous grupos, a palabra *avalón* 'sacudida' é recollida como *abalo*.

Igualmente raros son os casos en que o DRAG rexistra a voz, pero non o significado que presenta no VLP. Sucede con *cabozo*, que ofrece o sentido de 'calabozo', non o de 'hórreo' que lle outorga Leiras; do mesmo xeito, *caña* non pasou como 'tala, billarda, toña' e si como "gloria" (pastel), e *bosteira* tampouco o fixo exactamente como 'privada' ('excremento das vacas') senón como 'sitio donde hay muchas plastas o privadas de bosta'. Canto a *barafustar*, que aparece recollido por Leiras e por Valladares nos seus apéndice, foi retomado polo DRAG pero cunha acepción algo diferente: fronte a 'hablar mal de una persona con fundamento o sin él' (Valladares) e 'despotricar, rajar' (Leiras), o DRAG define a palabra como 'reñir, alborotar, vociferar', o que non se corresponde con ningunha das acepcións dos sinónimos casteláns indicados polo escritor mindoniense⁴⁴. O DRAG tampouco reproduce a acepción 'reacción, confortación' de *aruxo* nin a de 'acebeda' de *acebreiro* (fai aquí caso omiso de Leiras e segue a Sobreira, dándolle só a acepción de *acibo*).

En resumo, eliminando as variantes formais e gráficas, podemos dicir que todo o VLP pasou ao DRAG, salvo *arruche*, *asela*, *atizoar*, *azoso*, *catal-as abellas*, *carapuchos d'as paredes* e as acepcións mencionadas. De todas elas, só *asela*, *barafustar* e *bosteira* son rexistradas no VOLGa, e a

⁴³ O DRAG non ten un criterio uniforme para o tratamento destas locucións: *aarrollo*, pero *a carón* ou *a feito*.

⁴⁴ Máis se asemella á acepción rexistrada por Cornide: 'desatinar, echar por las de Pavía, enfadarse con movimientos descompasados', 'echar bravatas, enfadarse descompuestamente'.

maioría tivo unha escasa representación na lexicografía sucesiva e nos dicionarios modernos. É o caso de *aruxo*, presente só en Franco Grande e Carré (1979), e *acebreiro*, en Franco Grande, cos significados expostos. *Azoso*, nun sentido próximo ao de ‘amable’, é recollido por Eladio, que o aboa recorrendo a Noriega Varela, e tras el, de novo por Franco Grande e Carré (1979). Modernamente aparece no GX, pero sen a acepción de ‘amable’, que si ten, en cambio, no Estravís. No TILGa, *azoso* ten a Leiras como primeira documentación, e posteriormente será usado por autores como Victoriano Taibo (1925) ou Noriega Varela (1928). *Arruche* é retomada por Franco Grande na mesma estrutura de frase do VLP (*quedar a arruche*, probable castelanismo procedente de *quedar a ruche* ‘quedar sin dinero’), mentres que Carré a inclúe como adxectivo e Aníbal Otero, baixo a forma *arruches*, de novo no interior dunha frase feita (*quedarse arruches*). Máis preto dos nosos días, é recollida no GX e no Estravís; ningún dato nos achega o TILGa ao respecto máis alá da mención de Leiras. *Atizoar* só reaparece en Estravís como ‘queimar con tizóns’ (port. *atiçoar*) e ‘atizar’, e no TILGa unicamente Leiras semella dar conta do significado de ‘cizañar, embolismar’.

Polo que se refire a *asela*, Aníbal Otero dá noticia desta voz cos significados de ‘clavícula’ e ‘gaza de una cuerda’, esta última próxima á ‘lazada’ de Leiras; a primeira acepción é recollida no Apéndice de Eladio Rodríguez xunto a ‘asa pequena’, e o mesmo ocorre a continuación con Franco Grande, que dá entrada á forma *acela* como ‘lazada’. Por último, García (1985) informa de *asela* como ‘anilla’ en Valadouro e Pantón. Nos dicionarios modernos, o GDS21 define a palabra como ‘anel’, o GX como ‘anel, obxecto formado por unha tira de calquera material cerrada en forma de círculo’, e Estravís distingue nela tres acepcións: ‘asa pequena’, ‘asa pequena que se fai no extremo da corda para introducir nela o corno da vaca’ e ‘clavícula’. No TILGa soamente se documenta no VLP, pero non na literatura ata os anos 80 do pasado século.

Barafustar é voz habitual na lexicografía posterior ao DRAG cos significados de ‘armar moito ruído’ e ‘rifar, berrar’, dos que só se aparta un pouco Estravís coas acepcións ‘Axitar-se. Bracexar. Debater-se’ e ‘Protestar. Dicer impropérios’.

En vez de *catal-as abellas*, aparece no GX *cata-las cortizas*; no DRAG97, como exemplo e non como frase, *cata-los cortizos*, e en Estravís simplemente unha acepción de *catar* como ‘castrar os cortizos’. Pola contra, *bosteira* figura decote nos dicionarios co significado que lle outorgaron tanto Leiras coma a tradición anterior, e non co do DRAG.

6.5. Tratamento dos datos do VLP no DRAG13-28

Unha vez comprobado que practicamente todo o material de Leiras debeu de incorporarse ao DRAG, interesa analizar de que forma se produciu este traspaso e como se tratou a información. Tras o exame pormenorizado das entradas afectadas e o cotexo de ambos os textos, pode concluírse que o DRAG manexou eses datos e integrounos no artigo lexicográfico de xeitos diversos.

1) O dicionario académico transfere, sen máis, o artigo de Leiras, conste este unicamente de equivalentes, de definición, ou de equivalentes e definición. Como exemplos deste comportamento valen os numerados do (17) ao (19), ou o (25). Nalgún caso de voces sen tradición lexicográfica, o DRAG quizais non engade ningunha información por carecer dela (v. *angulema*, ex. (4)). En poucas ocasións se advirte unha alteración da orde dos equivalentes ou da súa posición con respecto á definición:

(29) VLP: *Atariñar*. Titubear, vacilar.

DRAG13-28: *Atariñar*. v.n. Vacilar, titubear. Abonado por Leiras Pulpeiro.

2) O DRAG prefere transmitir a información facilitada por Leiras noutra variante distinta, á que remite desde a voz do VLP:

(30) VLP: *Amencer*. Amanecer.

DRAG13-28: *Amencer*. Var: de *amanecer*.

Probablemente os académicos pensaron que *amencer*, forma típica mindoniense (v. ALGA, vol. III, mapas 94 e 224), era máis dialectal, e de feito o seu uso ilústrase cun exemplo do mesmo Leiras.

No caso de *augadeiro* o DRAG considéraa voz anticuada, polo que a marca cun asterisco (unha cruz no DD):

(31) VLP: *Augadeiro*. Fregadero, vertedero.

DRAG13-28: **Augadeiro*. V. **aguadeiro*. 2. s.m. Fregadero, vertedero. Abonado por Leiras Pulpeiro.

3) O DRAG incrementa o artigo con novas unidades, que van desde outros equivalentes en castelán ata variantes e/ou sinónimos galegos do lema. Tamén poden aparecer remisións a outras formas.

(32) VLP: *Bortelar*. Tamizar.

DRAG13-28: *Bortelar*. v.a. Tamizar, cernir. Var: *bortear*. V. *peneirar*.

Os novos equivalentes poden axudar a comprender mellor as posibilidades semánticas do lema (33):

(33) VPL: *Brizo*. Lozano.

DRAG13-28: *Brizo*. adj. Lozano, verde, frondoso.

Cando se trata dun lema recollido pola tradición lexicográfica, o DRAG pode integrar nun mesmo artigo o(s) equivalente(s) indicado(s) por Leiras e os proporcionados polos seus antecesores:

(34) Va: *Amocar*. Fastidiar; jeringar; perjudicar; hacer rabiar.

Po: *Amocar*. v. Afligir, disgustar, incomodar, fastidiar, sobar, enfadar, etc.

VLP: *Amocar*. Potrear.

DRAG13-28: *Amocar*. v.a. Potrear, fastidiar, incomodar, molestar, jeringar; perjudicar, etc.

4) O DRAG suprime parte do *definiens* do VLP, ben no relativo á definición, ben a algún equivalente, que pode ser substituído por outro(s). Velaquí un exemplo:

(35) VLP: *Argallada*. Enredo, maraña, friolera, embuste inventado para complicar un negocio.

DRAG13-28: *Argallada*. s.f. Enredo, mentira, embuste.

En *apedrazar* desaparece o correspondente castelán *acantalear*. Os responsables do DRAG deberon de interpretar que esta voz non tiña en castelán o mesmo significado ca a entrada galega (v. 4.5), ou ben que unha acepción 'caer granizo grueso' / 'llover copiosamente' (cast. *acantalear*) non estaba suficientemente acreditada en galego para o verbo *apedrazar*. No seu lugar, a Academia inclúe *estropear*:

(36) VLP: *Apedrazar*. Echar a perder, acantalear.

DRAG13-28: *Apedrazar*. v.a. Echar a perder, estropear.

En conxunto, son realmente raras as ocasións en que o DRAG non retoma as indicacións de Leiras.

5) O DRAG introduce unha definición na voz rexistrada por Leiras, xeralmente como engadido á simple mención do(s) equivalente(s) feita por aquel. Como sucedía co escritor, o DRAE convértese entón nunha fonte moi importante⁴⁵. É frecuente que as definicións se tomen del literalmente ou con lixeiras variacións, case sempre tendentes á simplificación.

(37) VLP: *Brosear*. Hachear.

DRAG13-28: *Brosear*. v.a. Hachear. Desbastar, labrar con el hacha.

DRAE1884-1914: *Hachear*. a. Desbastar y labrar un madero con el hacha.

Non obstante, o DRAG incorpora ás veces novos elementos ás definicións do DRAE, incluso, salvando as distancias, algún elemento relativo ao que hoxe denominamos “contorno”, aínda que non se trate, claro está, á maneira moderna:

(38) VLP: *Acorporado*. Corpulento.

DRAG13-28: *Acorporado*. adj. Que tiene mucho cuerpo, que tiene gran estatura, corpulento. Refiérese a las personas.

DRAE1884-1914: *Corpulento*, *ta*. [...] adj. Que tiene mucho cuerpo.

Non faltan tampouco definicións debedoras doutros lexicógrafos galegos, como a de *cadaval*, que remonta a Valladares, único en recoller a voz antes de Leiras; de todos os xeitos, o emprego da palabra ‘chamuscados’ leva a pensar que os académicos puideron consultar tamén o DRAE:

(39) Va: *Cadaval*. Tojal quemado, pero que conserva aún en pié los troncos medio carbonizados de los tojos.

VLP: *Cadaval*. Chamicera⁴⁶.

DRAG13-28: *Cadaval*. s.m. Tojal quemado pero que conserva aún en pie los troncos chamuscados de los tojos. Chamicera.

DRAE1884-1925. *Cadaval*. m. pr. Ast. Terreno donde quedan en pie muchas cádavas.

DRAE1884-1925. *Cádava*. f. pr. Ast. Tronco de árgoma o de tojo que, chamuscado, queda en pie en terreno donde ha habido una quema y sirve para leña.

Aínda que non sexa este o lugar para analizar a práctica lexicográfica do DRAG no referente ás definicións, cómpre sinalar que existen tamén casos en que, tomando información de fontes precedentes, o repertorio académico ofrece definicións propias que poden chegar a ser enciclopédicas, sobre todo cando se trata de realidades características da sociedade e da cultura galegas. Observemos o exemplo seguinte:

(40) R1: *Canada*. Medida de palo echa al torno, con una asa y una nariz por el lado opuesto, en el borde, para derramar el líquido. Su cabida es de media cuartillo hasta dos ó tres azumbres. Las mas grandes se usan para ordeñar las bacas porque están menos expuestas á romperse que los pucheros de barro. [...]

⁴⁵ V. n. 39. Nas palabras analizadas a RAG puido consultar diferentes edicións do DRAE, entre a de 1884 e a de 1927, segundo a data de publicación de cada caderno. Algunha vez incluso parecen aflorar edicións anteriores, como ocorre coa definición de ‘bandada’, que figura na entrada *bando*: ‘número crecido de aves volando juntas y á un tiempo’ (cf. DRAE1869 ‘número crecido de aves ó pájaros volando juntos y á un tiempo’, que no sucesivo pasará a ser ‘número crecido de aves volando juntas’).

⁴⁶ Leiras omite o equivalente castelán *cadaval*, idéntico á voz galega.

R2: *Canada*. Medida cilíndrica de barro, hecha al torno para líquidos, cuya menor cabida es de una azumbre ó de cuatro cuartillos. [...].

Cu: *Canada*. Medida cilíndrica de madera hecha al torno, para líquidos cuya menor cabida es de un azumbre.

Va: *Canada*. Medida cilíndrica de palo, hecha al torno, para líquidos, cuya menor cabida es de una azumbre, ó cuatro cuartillos.

Po: *Canada*. f. Medida de madera hecha a torno, que se usa para líquidos y cuya menor cabida es una azumbre.

VLP: *Canada*. Ordeñadero, colodra.

DRAG13-28: *Canada*. s.f. Ordeñadero, colodra. Vasija de madera en que se ordeña la vaca. Suelen ser redondas, con un *picho* (caño, nariz, canal), y una asa. Contienen regularmente de tres a siete cuartillos. Recibe el mismo nombre la cantidad de leche que cabe en la canada.

DRAE1884-1914: *Ordeñadero*. m. Vasija ó vaso en que cae la leche cuando se ordeña.

DRAE1884-1925: *Colodra*. f. Vasija de madera, en forma de barreño, de que usan los pastores para ordeñar las cabras, ovejas y vacas.

6) En vez de engadir unha definición, o DRAG completa a que lle vén dada por Leiras. O incremento pode ser pequeno ou converterse unha vez máis nunha definición enciclopédica, tanto polo volume e o carácter da información coma polo modo de tratala. Así ocorre en *arrincanabos*, onde a definición orixinaria proviña do DRAE:

(41) VLP: *Arrinca nabos*. Arráncate-nabo, cierto juego que usan los muchachos.

DRAG13-28: *Arrinca-nabos*. V. ¹*arrincate-nabo*.

²*Arrincate-nabo*. s.m. Arrancate nabo. Juego de muchachos. Consiste en sentarse en el suelo todos los que juegan, y entre las piernas de cada uno se sienta el que le sigue, al que el anterior sujeta fuertemente con los brazos por la cintura. Sólo un jugador queda en pie, y éste tira por el primero que está sentado pretendiendo levantarlo, cosa difícil, porque lo sujeta el anterior, y a este el otro, y así los demás, y, o se levantan todos o ninguno, rodando, regularmente, por el suelo. El que tira acompaña al esfuerzo estas palabras: ¡Arríncate, nabo! [...]

7) Engádense exemplos, antigos ou modernos, e/ou citas de autoridades, entre as cales o propio Leiras (v. exemplos (17), (18), (19) e (20)), sobre todo cando se trata de voces e acepcións aboadas practicamente só por el ou características da súa zona.

(42) VLP: *Bringuelo*. Fino, dícese de la persona delgada y esbelta.

DRAG13-28: *Bringuelo*, la. adj. Dícese de la persona fina, delgada, esbelta. *Queren que queira un toupizo/ con cara e corpo de cepo,/ y-eu busco moza galana/ e de corpiño bringuelo*. LEIRAS PULPEIRO. *Cantares Gallegos*, p. 7.

8) O DRAG engade información etimolóxica, datos ou reflexións sobre a orixe da voz que trata ou sobre a súa historia. Así sucede en *billarda*, cunha longa cita do Padre Sarmiento sobre as distintas denominacións deste xogo:

(43) VLP: *Billarda* (juego de caño). Tala.

DRAG13-28: *Billarda*. s.f. Billalda, tala, toña. [...] El P. Sarmiento en su Glosario, trae una curiosa disertación sobre este juego. [...] El origen de *tala*, es el latín *talea*, que significa un ramo o palito; el origen de *cepo* es *cippus*; el origen de *lipe* me huele a gótico del inglés *lip* [...]

9) O artigo pode completarse igualmente con outro tipo de información, como o nivel de uso ou o ámbito de coñecemento a que corresponde a voz:

(44) VLP: *Cacholada*. Cabezada.

DRAG13-28: *Cacholada*. s.f. fam. Cabezada, golpe dado con la cabeza.

(45) VLP: *Bravura*. Salpullido.

DRAG13-28: *Bravura*. [s.f.] 4. méd. Sarpullido, erupción, granitos y ronchas que salen en la piel. Lo mismo que *broulla*.

Polo demais, como é sabido, a Academia incorpora sempre a información sobre a categoría gramatical do lema, que vimos indicando nos exemplos.

10) Por último, aínda que non sexa frecuente, existen casos en que o DRAG somete a unha certa "revisión crítica" ou interpretación a información facilitada por Leiras (cf. tamén exemplo (36)), o que pode conducir a unha separación de acepcións máis ou menos acertada. Deste xeito, mentres en *bargo* se duplica a información, dado que a definición da acepción 2 responde exactamente ao que é unha 'lancha' (v. 4.1):

(46) VLP: *Bargo*. Lastra, lancha, piedra naturalmente lisa, llana y de poco grueso.

DRAG13-28: *Bargo*. s.f. Lastra. Laja, lancha. 2. Piedra naturalmente lisa, plana y de poco grueso.

en *bourar* o DRAG separa adecuadamente as acepcións que o verbo tiña no VLP:

(47) VLP: *Bourear*. Bullar, trajinar, meter bulla, andar de un sitio a otro con cualquier diligencia u ocupación.

DRAG13-28: ¹*Bourar*. [v.a.] 3. Meter bulla. [...] 4. Trajinar. Andar de un sitio a otro con cualquier diligencia u ocupación. Var: *bourear*.

Tanto a tradición lexicográfica galega, que viña rexistrando os dous significados, coma o contido semántico das voces castelás implicadas, avalan esta distinción de acepcións. Ademais, o DRAG suprime a mención da palabra *bullar* que, como vimos (4.5), non aparecía no DRAE con esa acepción.

Ás veces dá a impresión de que o DRAG non sabe xestionar todas as indicacións que ofrece Leiras pero tampouco quere renunciar a incluílas, seguindo a súa liña habitual de recoller case toda a información de que dispón (cf. *bruar*).

Dentro desta revisión do material lexicográfico, podemos incluír os casos en que o DRAG engade novas acepcións, como en *cabeceiro*, só recollida por Leiras e polos apéndices de Valladares co sentido de 'cabezada de cordel':

(48) VLP: *Cabeceiro*. Jáquima.

DRAG13-28: *Cabeceiro*. s.m. Jáquima. Cabezada de cordel para atar las bestias y conducir las. *2. Cabecera. Albacea, testamentario [segue exemplo medieval].

Por suposto, as actuacións sinaladas ata aquí en diferentes apartados poden combinarse entre si de modo que dan lugar a unha tipoloxía moi variada de artigos lexicográficos.

No que atinxe ás unidades pluriverbais, atopamos igualmente un proceder diverso por parte do DRAG13-28. Mentres que en ocasións as trata como tales (*á bao, abogado d'as silveiras, camisa de fora...*) coa posibilidade de incrementar o artigo mediante definicións ou citas lite-

rarias, noutros casos o que no VLP aparecía como unidade fraseolóxica perde ese carácter no dicionario académico. Así sucede atinadamente con *beata falsa*:

(49) VLP: *Beata falsa*. Gazmoña.

DRAG13-28: *Beata*. [s.f.] 4. La mujer visitadora de templos y sacristías, que frecuenta la iglesia sin la menor devoción, que va a la iglesia a murmurar y a pasar el tiempo; hipócrita, gazmoña, falsa beata.

Noutras ocasións reconsiderárase o alcance da unidade: fronte a *ferver a callón*, o DRAG inclúe como unidade pluriverbal *a callón*. Tamén se dan casos en que pasa unha palabra (*borroalla*), pero non a a expresión de que forma parte (*andar na borroalla*).

7. PRESENZA DO VLP NA LEXICOGRAFÍA GALEGA POSTERIOR

Aínda que o presente traballo se centra no estudo do VLP e da súa transmisión ao DRAG13-28, para o cal se analizaron pormenorizadamente todas as entradas ata a voz académica *cativo*, non podemos deixar de ofrecer algúns datos sobre a presenza de Leiras na lexicografía galega posterior, tras ampliar a análise a unha mostra do resto dos artigos do VLP (v. tamén 5.1).

Que o DRAG actuou como primeiro mediador entre Leiras e a lexicografía posterior parece evidente, segundo se desprende do xeito en que se transmitiron as entradas, en particular as que sufriron modificacións. É o caso de *abordelar*, que Leiras define, segundo a lectura de todos os editores, como 'encuartar, ayudar, reforzar en **pasos** difíciles la yunta o tronco de un carruaje' e que o DRAG retomaríase como 'encuartar; ayudar; reforzar, en **casos** difíciles, la yunta ó tronco de un carruaje'. Mentres que Filgueira, Carré (1928-1931) e Ibáñez recollen só os dous primeiros verbos ('encuartar, ayudar') e A. Otero opta por definir como 'poner una pareja de encuarte', Eladio Rodríguez reproduce tal cal a definición da RAG, e tras el, fai o mesmo Franco Grande. Na edición de 1979 Carré engade 'poner encuarte a un carro, arado, etc.' e García (1985), documentando a voz en Cabalar, Feás, Ferreira de Valadouro, Codeseda, Guitiriz, Burón e Suarna, volve outra vez á definición académica.

Outro caso de transmisión errada constitúeo, ao noso modo de ver, a palabra *abicadar* nunha das súas acepcións. Leiras rexistra esta forma atribuíndolle tan só o equivalente 'engargantar'. En cambio, a RAG outórgalle tres acepcións:

(50) VLP: *Abicadar*. Engargantar.

DRAG13-28: *Abicadar*. v.a. Engargantar, meter el pié en el estribo hasta el talón. 2. Dar la papilla á los niños de pecho. Dar de comer á las criaturas que no pueden hacerlo por su mano. Var: *embicar*. 3. Alimentar los pájaros á sus crías. Darles la bicada.

Compárese este artigo do DRAG co correspondente do DRAE1884/1899:

DRAE1899: *Engargantar*. a. Meter una cosa por la garganta ó tragadero; como se hace con las aves cuando se ceban á mano. // n. **Enganar** [grosa orixinal]. // Meter el pie en el estribo hasta la garganta. Ú.t.c.r.

Seguramente a acepción que quixo reproducir Leiras mediante o 'engargantar' foi a primeira do DRAE, que é a que presenta tamén Valladares nos seus apéndices ('alimentar, dar la bicada'), a que se rexistra na fala (García 1985, xustamente en Ferreira de Valadouro) e a que ten sentido como derivado de *bicada* ('comida que leva o paxaro no peteiro para alimenta-las crías',

DRAG97), e esta, á súa vez, de *bico*; variante, por outro lado, de formas como *embicadar*, tamén rexistrada por Leiras, e *embicar*. Pero o responsable do DRAG que leu o texto de Leiras optou por darlle a ese ‘engargantar’ a terceira acepción do DRAE, quizais para engrosar máis o número de acepcións da palabra. O que ocorre é que *engargantar* é un derivado de *garganta*, que en castelán ten entre os seus significados o de ‘parte superior del pie, por donde está unido con la pierna’ (DRAE1884/1899), pero en galego *bico* e *bicada* non teñen esa significación. Trátase, pois, dun calco ou castellanismo semántico que se transmitirá no sucesivo a Eladio Rodríguez e a Franco Grande. Mentres que Filgueira recolle o equivalente sen máis sen se comprometer, Carré (1928-31 e 1979) amósase prudente retendo só a segunda e a terceira acepcións do DRAG. Ibáñez segue, como de costume, a Carré. En época moderna, tanto Estravís coma o GX e o GDS21 eliminaron igualmente esa acepción.

A Academia retomou tamén o castellanismo *acunar*, rexistrado por Leiras e Porto Rey, aínda que tivo o bo criterio de remitir a *arrolar*. Só Eladio, unha vez máis, retomará esta palabra, ao xeito do DRAG.

Outro caso digno de mención é o de *canina*, que Leiras rexistra por primeira vez, co significado de ‘miserable’:

(51) VLP: *Canina*. Miserable.

DRAG13-28: *Canina*. s.m. Miserable, según Leiras Pulpeiro. 2. adj. Canina, dicese del apetito o hambre devoradora o insaciable.

A acepción do DRAG como substantivo masculino será corrixida no sucesivo por Eladio, aínda que manterá a acepción de ‘miserable, avariento, tacaño’, como adxectivo. A continuación, unha vez máis, Franco Grande retoma literalmente a Eladio. Ignoramos o fundamento desa primeira acepción, mentres que a segunda, común a castelán e portugués, aparece en moitos dicionarios modernos, aínda que non no DRAG97. A que quedou desterrada da lexicografía foi a acepción de ‘miserable’. Hoxe adoita recollese unha acepción xeral para o ‘relativo ao can’ e outra para o ‘dente canino’. Estravís rexistra unha acepción ‘maligno’ (do portugués).

Fronte a Filgueira, que se limita a recoller o VLP a través do DRAG, polo tanto de forma limitada ata a entrada *cativo*, e as máis das veces resume o artigo, reducíndoo a un ou a dous dos equivalentes sinalados polo dicionario académico (cf. o dito para *abordelar*, *abicadar*), Eladio utilizou o VLP completo de primeira man, como se aprecia non só nas voces e acepcións ás que non chegara o DRAG, senón incluso ás veces tamén nestas. Obsérvase como o DRAG retoma parcialmente o VLP na acepción 7 de *abanear*, mentres que Eladio e Franco Grande recuperan o equivalente *zangotear*:

(52) VLP: *Abanear*. Zangotear, zangolotear.

DRAG13-28: *Abanear*. [v.n.] 7. Zangolotear. Moverse ó sacudirse las ventanas, puertas, etc., cuando hace viento.

Er/Fg: *Abanear*. [v.n./v.] Zangolotear, zangotear, moverse o sacudirse las puertas o ventanas con el viento.

Non obstante, ata onde chegou o dicionario académico, a pegada deste sobre Eladio é innegable, de xeito que moitas entradas se incorporan a través del. Obsérvase o que ocorre con *arostío*, que ninguén documentara lexicograficamente antes de Leiras:

(53) VLP: *Arostío*. Sífilis.

DRAG13-28: *Arostío*. s.m. med. Sífilis.

Er: *Arostío*. s.m. Sífilis, según el DRAG. Más comunmente *mal ruin*.

Eladio reorganiza e estrutura o dicionario académico en numerosas ocasións, ademais de engadir, como é sabido, importante información cultural e antropolóxica (tamén é certo que noutros casos simplifica as definicións). A revisión de todo este material esténdese tamén ao VLP, de maneira que en ocasións suprime algunha entrada ou acepción. Así ocorre con *puntada* ‘entrepunzadura, punzada, dolor que se siente máis agudo de cuando en cuando’ que non só omite Eladio senón tamén a lexicografía tradicional posterior. Do mesmo xeito, das dúas entradas *sufalcar* do VLP, cos significados, respectivamente, de ‘sopalar’ e ‘desfalar, apropiarse da totalidade o parte de un caudal que se tenía en depósito’, Eladio só recolle a primeira das acepcións, cunha definición que será suprimida a continuación por Franco Grande.

Acerta Eladio Rodríguez na interpretación *musgalas orellas* ‘amusgar’ do VLP, lectura que reproducen Pérez Pascual / Tato García (1986) coa grafía orixinal *musgal-as orellas*, fronte ás versións *musgar as avellas* (Franco Grande 1970) e *musgá-las abellas* (DD). Así aparecerá na lexicografía sucesiva, ben como acepción, ben como frase, en consonancia coa expresión *musgar os ollos*, censada xa por Valladares (‘cerrar los ojos por el sueño’). Aníbal Otero rexístraa en Maderne e o propio Franco Grande recóllea dese xeito no seu dicionario (1972). Carré (1979) inclúe unha acepción de *musgar* ‘echar las bestias las orejas hacia atrás’, igual que farán no sucesivo Estravís e o GX; García (1985) sitúaa en Novefontes co sentido similar de ‘poner las orejas derechas o hacia atrás un animal desconfiado’. No GDS21 figura de novo como expresión: *musgar as orellas* ‘botar as orellas para atrás, por desconfianza, un animal’. A definición que por primeira vez ofrece Eladio está tomada con lixeiras modificacións do DRAE, onde o significado do equivalente castelán *amusgar*, que propoñía Leiras, é claro: ‘echar hacia atrás las orejas el caballo, el toro, etc., en ademán de querer morder, tirar coces ó embestir’, ‘agachar o echar hacia atrás las orejas algunos animales, como el caballo, la mula y otros cuando quieren morder o acometer’.

Cómpre dicir que Eladio, aínda que adoita citar explicitamente a Leiras cando o facía a Academia, en moitos outros casos non o fai.

Franco Grande retoma a miúdo a Eladio sen variacións, como este fixera co DRAG, pero a reprodución de voces ou acepcións que a lexicografía anterior abandonara indica que incorporou datos directamente do VLP, aínda que sen citar a fonte. Así ocorre con *mozo d’a trepia*, que presenta unha definición lixeiramente modificada da de Leiras, recollida despois textualmente por Carré (1979):

(54) VLP: *Moza d’a trepia*. Moza Maripérez, pieza de las trébedes en forma de horquilla para asegurar el rabo de la sartén.

Fg: *Moza da trepia*. Pieza de las trébedes en forma de horquilla, para asiento del mango de la sartén.

C4: *Moza da trépiea*. Pieza de las trébedes en forma de horquilla, para asiento del mango de la sartén.

Carré é menos constante na utilización dos datos do VLP. Mentres que en *amorgallar* reproducía o equivalente ‘apañuscar’ xa na edición de 1928-33, noutras moitas ocasións omite o léxico do VLP. En edicións sucesivas, e en concreto na de 1979, aparecen en cambio outras voces que fan pensar nunha consulta directa do VLP (caso de *azoso*, por exemplo, que só el recolle como ‘amable’⁴⁷).

⁴⁷ Pérez Pascual / Tato García (1986: 240) sinalaron a lectura errónea desta entrada por parte de Franco Grande (1970), que interpretou *aroco*.

8. CABO

Reivindicaba Alonso Montero en 1983 a figura poética de Leiras, ao que se lle debían, na súa opinión, “lecturas máis remuneradoras, máis xustas” (1983: 149). Coidamos que o Leiras lexicógrafo merece igualmente ser rescatado para ocupar un lugar máis salientable na historia da lexicografía galega.

A relevancia do VLP radica en diferentes aspectos. En primeiro lugar, trátase dun vocabulario cun número importante de entradas, máxime tendo en conta que proceden da recolleita da fala feita polo propio autor. É evidente que os repertorios que por aqueles anos contaran con outras fontes (textos antigos, obras literarias etc.) podían acadar unha cifra bastante superior, pero coidamos que o VLP neste sentido non é nada desdeñable se o comparamos con outros vocabularios, mesmo con outros textos presentados como dicionarios (o de Rodríguez manuscrito ten arredor de 3300 e o impreso por De la Iglesia unhas 3900).

Pero, con ser o volume de léxico recollido un elemento importante nun período en que era urxente a recompilación do maior número posible de palabras para a súa recuperación, o VLP presenta outros valores que permiten outorgarlle un papel destacado na tradición lexicográfica galega. Se por un lado se integra na tradición precedente por trazos como o uso do castelán no *definiens*, o criterio aparente de non incluír voces comúns con esta lingua e mesmo o pouco interese polas cuestións gramaticais, por outro ofrece características propias que o singularizan nesa tradición.

A escasa presenza de voces comúns co castelán, que noutros repertorios se explica fundamentalmente como un elemento de diferenciación respecto desa lingua, xustifícase aquí dun modo especial por tratarse dun vocabulario eminentemente dialectal. No carácter dialectal e popular deste repertorio é onde reside o seu maior valor. O vocabulario recollido por Leiras apreixa o léxico propio da fala popular mindoniense; de aí a abundancia de voces relativas ao mundo rural, aos medios de vida tradicional etc., cos seus fenómenos fonéticos e morfolóxicos característicos. Este léxico popular era o que máis interesaba ao Leiras escritor e o que utilizaba en boa medida. Así se entende tamén o importante número de unidades pluriverbais que inclúe. Deste xeito, o Leiras escritor e o Leiras lexicógrafo presentan unha admirable coherencia, coherencia que a outro nivel se estendía, como é sabido, ao home e intelectual. Lembremos que un dos trazos máis estimados na obra literaria de Leiras foi precisamente o emprego dun léxico rico, vivo e enxebre.

En relación co carácter dialectal atópase o outro gran mérito que ten, ao noso modo de ver, este Vocabulario, e é que, xunto a variantes populares, proporcionáanos o primeiro rexistro lexicográfico de bastantes voces (*arrinca nabos, cagoxa, canterla, carocada, charramandei...*) ou acepcións (*ameixoar* ‘reunir’, *fía* ‘hilandero, paraje donde se hila’, *larada* ‘lechigada, camada, pollada (si es de pollos)’...). Como bo coñecedor do galego e da fala mindoniense, Leiras sabía moi ben o que recollía, xustamente os elementos diferenciais.

Aínda que os equivalentes casteláns mencionados son en moitos casos abundantes e precisos, a ausencia de definición noutros artigos pode dificultar a comprensión cabal por parte do usuario das acepcións que se atribúen a cada voz. É certo que Leiras recorre a miúdo ás definicións dos DRAE contemporáneos, pero cando arrisca as súas propias definicións deixa ver o seu oficio de lexicógrafo, o mesmo que puxo en práctica na súa relación epistolar con Valladares.

Por último, o VLP ten un importante valor na medida en que pasou practicamente íntegro á lexicografía posterior, aínda que poucas veces se mencione como fonte. A Real Academia Galega soubo apreciar o mérito e a fiabilidade deste Vocabulario, de xeito que o DRAG incorporou de maneiras diversas case todo o VLP, incluso as variantes máis espurias, habitualmente sen mención da súa procedencia. É preciso recoñecer que, aínda que con frecuencia o DRAG recolle

sen máis as indicacións de Leiras, sobre todo cando se trata de primeiros rexistros ou de voces ou acepcións moi localizadas xeograficamente, en moitas ocasións (sistematicamente no caso da categoría gramatical) engade novos elementos ao artigo lexicográfico, tales como variantes, sinónimos, equivalentes casteláns, información de diferentes tipos (registro, ámbito de coñecemento etc.) e definicións que, malia estaren tomadas en gran medida do DRAE, responden ás veces á elaboración doutros lexicógrafos galegos ou a unha reelaboración propia, e poden chegar a ser enciclopédicas cando se trata de contidos moi vinculados á realidade galega. O material proporcionado por Leiras intégrase neses casos nun artigo máis amplo en que, conforme ao seu costume, o DRAG recolle practicamente todo o que lle proporciona a tradición lexicográfica anterior. Exemplos temos tamén en que o DRAG somete a unha certa revisión, non sempre afortunada, os datos do VLP e os dos lexicógrafos anteriores: separa e reinterpreta acepcións e mesmo, aínda que sexa moi esporadicamente, pode chegar a suprimir o que lle parece errado ou insuficientemente acreditado. O DRAG deu a coñecer o VLP á lexicografía posterior e converteuno nunha fonte importante para ela. Algúns lexicógrafos posteriores limitáronse a recoller os datos que a Academia achegaba, pero outros accederon ao VLP de primeira man, como Eladio Rodríguez e Franco Grande. Deixamos aquí constancia deste emprego, así como dalgúns erros de transmisión.

En conclusión, cómpre situar o VLP no lugar que lle corresponde na lexicografía galega e recoñecer o papel importante que nela ten como registro fiable de moitas voces e acepcións dialectais, e como fonte do DRAG13-28 e da lexicografía posterior.

Agradecementos

Agradecemoslle á Real Academia Galega que puxese á nosa disposición o material necesario para a elaboración deste artigo.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- AA.VV. (1982): *Homenaxe a Álvaro Cunqueiro*. Santiago de Compostela: Universidade.
- Actas = Real Academia Galega, *Actas da Academia Galega*, libros I e II.
- Aguirre = Carme Hermida Gulías (ed.) (2007): *O 'Diccionario del dialecto gallego' de Luís Aguirre del Río*. Anexo XXXVII de *Cuadernos de Estudios Gallegos*. Madrid: CSIC / Instituto de Estudios Gallegos "Padre Sarmiento".
- ALGa = Constantino García e Antón Santamarina (dirs.) (1990-2005): *Atlas Lingüístico Galego*, 5 vols. A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza. Vol. III, *Fonética*, coord. por Manuel González González, 1999.
- Alonso Montero, Xesús (ed.) (1983): *Obra completa de Manuel Leiras Pulpeiro*. Santiago de Compostela: Edicións Sálvora.
- BRAG = Real Academia Gallega (1925): *Boletín de la Real Academia Gallega*, t. I (mayo de 1906-abril de 1907). La Coruña: Litografía e Imprenta Roel.
- Bugarín López, María Xesús / Begoña Fernández Rei (eds.) (2000): *Diccionario gallego-castellano de Francisco Porto Rey*. A Coruña: RAG.
- C[arré] A[Idao], E[ugenio] (1912): "Leiras Pulpeiro", *Boletín de la Real Academia Gallega* VI/67, 184.
- Cambre García, Carme et al. (2000): "A achega de material léxico ó Dicionario da Real Academia Galega (1913-1928)", en Dieter Kremer (ed.), *Actas do VI Congreso Internacional de Estudios Gallegos (La Habana, abril de 2000)*. A Coruña: Edicións do Castro, 35-53.
- Cornide = Carlos Martínez-Barbeito (1956): "Don José Cornide y su 'Catálogo de palabras gallegas'", *Boletín de la Real Academia Gallega* 309-320, 291-349.
- DD = Antón Santamarina (2000/2003): *Diccionario de diccionarios*, 1 CD-ROM e 1 guía. A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza, versión 3. Tamén en <http://sli.uvigo.es/DdD>.
- DLG = Real Academia Galega / Instituto da Lingua Galega (1990): *Diccionario da lingua galega*. A Coruña: RAG.

- DNGC = Henrique Monteagudo Romero / Xermán García Cancela (coords.) (1988): *Diccionario normativo galego-castelán*. Vigo: Galaxia.
- DRAG / DRAG13-28 = Real Academia Gallega (1913-1928): *Diccionario gallego-castellano (A-CATLVO)*. La Coruña: Imprenta Ferrer.
- DRAG97 = Real Academia Galega (1997): *Diccionario da Real Academia Galega*, dirixido por Constantino García e Manuel González González. A Coruña / Vigo: RAG / Xerais / Galaxia.
- EGU = Bieito Ledo Cabido (ed. / dir.) (1999-2006): *Enciclopedia Galega Universal*, 16 vols. Vigo: Ir Indo Edicións.
- Estravís = Isaac Alonso Estravís (1995): *Dicionário da língua galega*. Santiago de Compostela: Sotelo Blanco Edicións.
- Fernández Rei, Francisco (1990): *Dialectoloxía da lingua galega*. Vigo: Xerais.
- Fernández Salgado, Xosé Antonio (2005): *Marcial Valladares. Biografía dun precursor no Rexurdimento galego*. Pontevedra: Deputación.
- Ferreiro Fernández, Manuel (1994): "Contribución á lexicografía histórica do galego: o vocabulario de Payzal", *Cadernos de lingua* 9, 55-88.
- Filgueira Valverde, José (1947): "El primer vocabulario gallego y su colector, el bachiller Olea (c. 1536)", *Cuadernos de Estudios Gallegos* VIII, 602-603.
- Franco Grande, Xosé Luís (ed.) (1970): "Vocabulario. Enviado por Leiras Pulpeiro á Academia Galega", en Xosé Luís Franco Grande (ed.), *Manuel Leiras Pulpeiro. Obra Completa*. Vigo: Galaxia, co patrocinio da Fundación Penzol, 423-453.
- García, Constantino (1985): *Glosario de voces galegas de hoxe*. Anexo 27 de *Verba*. Santiago de Compostela: Universidade.
- García Ares, Maricarme (ed.) (2000): *Nuevo Suplemento al Diccionario Gallego-Castellano publicado en 1884 por Dn. M(arcial) V(alladares) N(úñez)*. Anexo 4 de *Cadernos de lingua*. A Coruña: RAG.
- GDS21 = Xosé Antonio Pena (dir.) (2006): *Gran Diccionario Século 21 da Lingua Galega*. Vigo: Editorial Galaxia / Edicións do Cumio.
- Gómez Clemente, Xosé María / Xosé Bieito Arias Freixedo (1990): "Vocabulario gallego-castellano de Eduardo Pondal", *Cadernos de lingua* 2, 11-46.
- GX = Xosé María Carballeira Anllo (coord.) (2000): *Gran Diccionario Xerais da Lingua*. Vigo: Xerais.
- Leite de Vasconcelos, José (1902): "Estudos de philologia gallega", *Revista Lusitana* VII, 198-229.
- M[urguía] (1863/1872): "Glosario", en Rosalía de Castro, *Cantares gallegos*, ed. de María Xesús Lama. Vigo: Galaxia, 1995, 319-330.
- Martíns Seixo, Ramón Anxo (2003): "O labor de fraseógrafo de Manuel Leiras Pulpeiro", *Cadernos de Fraseoloxía Galega* 4, 59-77.
- Mirás = Francisco Mirás (1864): *Compendio de gramática gallega-castellana*. Santiago. Establecemento tipográfico de Manuel Mirás.
- Neira, Marga / Xesús Riveiro (eds.) (2000): *Vocabulario gallego-castellano de J. M. Pintos*. Anexo 5 de *Cadernos de lingua*, A Coruña: RAG.
- Noia Campos, Camiño (2000): "A dimensión da literatura popular na obra de Leiras Pulpeiro", en José Luis Rodríguez (ed.), *Estudos dedicados a Ricardo Carvalho Calero*. Santiago de Compostela: Parlamento de Galicia / USC, t. II, 597-612.
- NTLLE = Real Academia Española: *Nuevo Tesoro Lexicográfico de la Lengua Española*, <http://buscon.rae.es/ntlle/SrvltGUILoginNtlle> [última consulta: 09/09/2010].
- Pensado, José Luis (1958): "Un vocabulario gallego del siglo XIX", en *Homaxe a Ramón Otero Pedrayo*. Vigo: Galaxia, 275-286.
- Pensado, José Luis (ed.) (2003): *Vocábulos gallegos escuros. Lo que quieren decir*. Anexo 7 de *Cadernos de lingua*, revisado, completado e disposto para o prelo por Dieter Messner. A Coruña: RAG.
- Pensado, X. L. (ed.) (1995): *Traducción de algunas voces, frases y locuciones gallegas, especialmente de agricultura, al castellano (1840-1858)*. Anexo 2 de *Cadernos de lingua*. A Coruña: RAG.
- Pérez Pascual, Ignacio / Cleofé Tato García (1986): "O Vocabulario de Leiras Pulpeiro (I)", *Verba* 13, 237-267.
- Real Academia Galega / Instituto da Lingua Galega (2004¹⁹): *Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego*. A Coruña: RAG.
- Regueira, Xosé Luís (2010): *Diccionario de pronuncia da lingua galega*. A Coruña: RAG / ILG.
- Rei Lema, Xosé María (ed.) (2000): *Vocabulario de Soneira, de Francisco Romero Lema*. Anexo 6 de *Cadernos de lingua*. A Coruña: RAG.
- Reimunde Noreña, Ramón (1984): *Poesía completa de Leiras Pulpeiro*. Santiago de Compostela: Sotelo Blanco.

- Sánchez Palomino, María Dolores (2001): "A información gramatical no dicionario galego-castelán de F. J. Rodríguez", en José Ángel Fernández Roca e María José Martínez López (eds.), *Vir bonus docendi peritus. Homenaxe a José Pérez Riesco*. A Coruña: Universidade, 371-405.
- Santamarina, Antón (2000/2003a): "Dicionario de dicionarios", en Antón Santamarina, *Diccionario de diccionarios*, Índice > Dicionario de diccionarios > Dicionario_de_diccionarios2003.pdf, 64 pp.
- Santamarina, Antón (2000/2003b): "Os lexicógrafos galegos. Historia dunha profesión", en Antón Santamarina, *Diccionario de diccionarios*, Índice > Lexicografía galega > Os lexicógrafos galegos.pdf, 22 pp.
- Seco, Manuel (2003²a): "Problemas formales de la definición", en Manuel Seco, *Estudios de lexicografía española*. Madrid: Paraninfo, 2ª ed. aum. e rev., 25-46.
- Seco, Manuel (2003²b): "El 'contorno' en la definición lexicográfica", en Manuel Seco, *Estudios de lexicografía española*. Madrid: Paraninfo, 2ª ed. aum. e rev., 47-58.
- Suárez Vázquez, Damián (2000): "As autoridades no Dicionario gallego-castellano (1913-1928) da Real Academia Galega", *Cadernos de lingua* 21, 67-102.
- TILGa = Antón Santamarina (dir.), *Tesouro Informático da Lingua Galega*. USC / ILG, <http://www.ti.usc.es/tilg/> [última consulta: 09/09/2010].
- Trapero Pardo, José (1983): *Manoel Leiras Pulpeiro: vida e obra: escolma de textos*. A Coruña: RAG.
- VOLGa = Real Academia Galega / Instituto da Lingua Galega (2004): *Vocabulario ortográfico da lingua galega*, coord. por Antón Santamarina e Manuel González González. A Coruña: RAG.